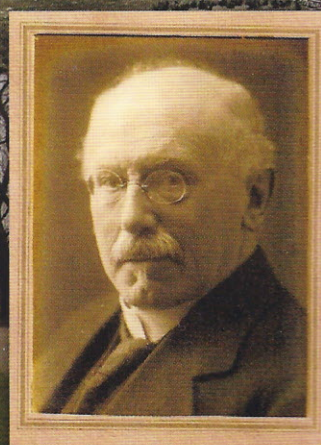

DE LOKALE GESCHIEDENIS
VAN DE GEMEENTEN RHEDEN EN ROZENDAAL

Jaargang 57
Nummer 171
Juni 2011

'DE BOCKHORST'

AMBT
&
HEERLIJK
HEID

Wilt de Karel hartoch. van.

Oudheidkundige Kring RHEDEN-ROZENDAAL

Doelstelling

De Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal is opgericht 11 januari 1954 en heeft zich ten doel gesteld:

De bevordering van de kennis van de geschiedenis van land en volk van de Veluwezoom, in het bijzonder van de gemeenten Rheden en Rozendaal. De Vereniging tracht dit doel te bereiken door het houden van lezingen en exposities, het bewaren van historische voorwerpen en door het bevorderen van plaatselijk onderzoek op historisch gebied alsmede door steun van en samenwerking met instellingen, stichtingen en verenigingen die een soortgelijk doel nastreven.

Activiteiten

Het archief van de Kring wordt bewaard in het Gelders Archief Arnhem en omvat een grote verzameling boeken, dia's, foto's en andere voorwerpen. In overleg zijn deze archiefstukken voor eenieder te raadplegen.

Vier maal per jaar wordt er een lezing gehouden door een deskundige, die een interessant onderwerp belicht. In de zomer en de winter wordt voor de leden een excursie georganiseerd. Het eigen periodiek verschijnt per kwartaal, waarin onderwerpen behandeld worden die een raakvlak hebben met zowel de lokale als regionale geschiedenis.

De kring heeft ook een inspirerende website die pro-actief beheerd wordt.

De kring is aangesloten bij het Gelders Erfgoed.

Bestuur

Voorzitter

J. Wunderink 026-3617023
correspondentie via secretaris
of via d.wunderink@chello.nl

Secretaris

T. van der Werf
Prins Hendriklaan 18
6881 HX Velp
026-3616164 / 06-17301002
secretaris@oudheidkundigekring.nl

Penningmeester en ledenadministratie

H.A. Lampe
Havikerwaard 53, 6994 JH De Steeg
0313-633001 / andre.lampe@planet.nl

Bestuursleden

E. Olde Rikkert 026-3646618
e.olderikkert@planet.nl

W. Maresch 0313-423045
wencel.maresch@planet.nl

Th. Korevaar 0313-415490
th.korevaar@hotmail.com

M. Idema 026-3613242
imartin@xs4all.nl

Website

www.oudheidkundigekring.nl

Webmaster

G. de Jong 026-4954780
gerrit.dejong@chello.nl

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

Ambt & Heerlijkheid

Is een uitgave van de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal en verschijnt 4 keer per jaar. Nummer 171, juni 2011, ISSN 1384-3362

Redactie

W. Maresch, red. voorzitter
wencel.maresch@planet.nl
M.C.A.P. Brekelmans-Roelofs
hildebrekelmans@upcmail.nl
I.M. ten Holte-Oerlemans
ida-maria@planet.nl

J.P. Rijnbende
hans.rijnbende@planet.nl

P.J. den Boer-Pinxter
nellekepinxter@chello.nl

W.M.J. de Wit
walter.dewit@hetnet.nl

Redactieadres

W. Maresch
Dorpsweg 64
6956 AR Spankeren

Abonnement

In combinatie met het lidmaatschap van de Oudheidkundige Kring
Abonnement € 23,- per jaar.

Bankrekening

556713591 Oudheidkundige Kring Rheden
De Steeg

Losse nummers € 4,25 per stuk
Te verkrijgen bij: Jansen & De Feijter en
Bruna te Velp, Read Shop te Rheden en
Bruna te Dieren.

Vormgeving

Mirjam Zweers 06-20147814

Druk Nextprint Rosmalen

Inhoud

- 1 *Inhoud en woord van de redactie*
- 2 ***LANDGOED DE BOCKHORST
IN SPANKEREN***
***A.T.G. Elzebroek en
W.L. van Voorst Vader***
- 3 *Daniel van Theuven
Richart en Henrick van Theuven
en erven*
- 19 *Van Delen*
- 21 *Willem Jan van Dedem
Gijsbert Willem van Dedem en
Coenraad Willem van Dedem*
- 23 *Walrandus en Paulus Feriet*
- 25 *Paulus Statius Reinier van Hooff*
- 30 *Vijf eigenaren in 40 jaar*
- 33 *N.V. Land Exploitatie
Maatschappij de Bockhorst*
- 40 *Bronnen*
- 45 *Bestuursmededelingen
José Wunderink-Van Dijk*

Van de redactie

Dit hele nummer van Ambt & Heerlijkheid staat geheel in het teken van landgoed De Bockhorst in Spankeren. Onder de titel: 'De bewogen geschiedenis van het Landgoed De Bockhorst' beschrijft auteur A.T.G. (Ton) Elzebroek de historie van het landgoed waarnaast hij opgroeide. Ook zijn in deze special bijdragen opgenomen van de hand van W.L. van Voorst Vader. Hij beschrijft de historie van de 'N.V. Land Exploitatie Maatschappij de Bockhorst'.

De Bockhorst is een redelijk onbekend landgoed. De onbekendheid is vooral te wijten aan de regionale geschiedschrijving, waarin de opvatting heerste dat er weinig bekend en te melden was over het landgoed en z'n geschiedenis.

Ton Elzebroek vond in verschillende archieven echter voldoende informatie om deze special van Ambt & Heerlijkheid moeiteloos te vullen. Het blijkt een goed gedocumenteerde historie, met daarbij voldoende verslaglegging in documenten, om er een gedetailleerd en makkelijk te lezen verhaal van te maken.

Hoe oud 'De Bockhorst' is, wordt uit de archieven niet exact duidelijk, maar we stappen in deze special voorlopig in de geschiedenis van het landgoed op donderdag 7 oktober 1613. Op die dag reisden de heren jonker Beerlics vanden Capelle en landmeter Bernard Kempinck namens het hof van Gelderland naar Spankeren. De aanleiding was een conflict als gevolg van het voornemen van Daniel van Theuven van 'de Bockhorst' om een korenwatermolen op de Assenbeek te leggen. Men vreesde dat dit zou leiden tot wateroverlast op de markegrond in de buurt van de bovenloop van de beek.

We wensen u als redactie veel leesplezier in dit themanummer.

Het volgende nummer van Ambt & Heerlijkheid verschijnt in september en daarin ondermeer het vervolg van het verhaal over De Grote Laar in Spankeren, dat wegens ruimtegebrek in de vorige uitgave is 'doorgeschoven', aandacht voor de Canon van Rheden, die tegen die tijd ten doop zal worden gehouden en een bijdrage over Villa Agra in Velp.

De redactie

DE BEWOGEN GESCHIEDENIS VAN HET LANDGOED 'DE BOCKHORST'

A.T.G. Elzebroek en W.L. van Voorst Vader

In Spankeren ligt het relatief onbekende landgoed 'de Bockhorst'. De onbekendheid is vooral te wijten aan de regionale geschiedschrijving. In het boekje 'Rheden en Rozendaal in de loop der eeuwen' uit 1928 beschreef S. Reynders onder andere kastelen en landhuizen in de gemeente Rheden. Aan 'de Bockhorst' besteedde hij echter geen aandacht. In 1958 verscheen er een publicatie van F. van Zadelhoff met de titel: 'Dieren, Spankeren en Laag Soeren in vroegere tijden'. De paragraaf 'Spankeren en De Bockhorst' bestaat uit slechts één pagina. Hij besteedde ongeveer de helft van de tekst aan de beschrijving van de 'Hof toe Loo' in Spankeren. Nog geen kwart van de tekst was echt aan 'de Bockhorst' besteed. Hij wist dus over 'de Bockhorst' weinig te vertellen.

Voorgevel van 'de Bockhorst' met een deel van het druppelvormig gazon met zonnwijzer (foto: Han Uenk).

In volgende publicaties van anderen, werd daarop voortgeborduurd en was het vaak: "van 'de Bockhorst' is weinig bekend". Vervolgens werd dat dan weer van elkaar overgeschreven. De eerste die de geschiedschrijving grondig heeft aangepakt was W.L. van Voorst Vader. Van hem verscheen in 2000 de publicatie: 'HET HUIS GENAAMD DE BOCKHORST, VANOUDES GELEGEN IN VELUWEZOOM, AMBT RHEDEN, KERSPEL SPANKEREN'. Wij zouden de inhoud van deze publicatie graag onder de aandacht hebben gebracht van de leden van de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal, om het landgoed de aandacht te geven die het verdient.

'De Bockhorst' heeft een lange en soms roerige geschiedenis en werd al genoemd in een koopakte uit 1456. Het leek daarom een goed idee om een themanummer van 'Ambt en Heerlijkheid' te wijden aan 'de Bockhorst'. De publicatie van W.L. van Voorst Vader kon echter niet integraal worden overgenomen, om twee redenen: 1. ruimtetekort in 'Ambt en Heerlijkheid', waardoor de tekst zou moeten worden ingekort; 2. verschillende doelgroepen. 'De Bockhorst' is sinds 1910 een N.V., de publicatie is vooral geschreven voor de tientallen vennoten van nu, die voor een belangrijk deel in het westen van het land wonen. Velen van hen zullen de inkadering van 'de Bockhorst' niet goed kennen en dat vereist een bepaalde benadering. Daarom heeft Van Voorst Vader bijvoorbeeld aandacht besteed aan de geologische ontstaansgeschiedenis van de regio, het landschap, politieke geschiedenis en bestuur. Voor de meeste lezers van 'Ambt en Heerlijkheid' is dat gesneden koek en behoeft hier niet vermeld te worden. Van de publicatie van W.L. van Voorst Vader is daarom alleen het hoofdstuk: 'N.V. Land Exploitatie

Maatschappij De Bockhorst' min of meer integraal opgenomen in dit themanummer. Dat betreft in feite ongeveer de laatste honderd jaar van de geschiedenis van 'de Bockhorst'

Hoofdstuk 1

Daniel van Theuven, Richart en Henrick van Theuven en erven

In het archief met civiele processen van de Hof van Gelre en Zutphen, komen twee processen voor die met 'de Bockhorst te maken hebben. In 1612 had Daniël van Theuven (ook geschreven: 'Thoven', 'Thoeven') 'de Bockhorst' gekocht. Het geslacht Theuven is oorspronkelijk afkomstig uit Weeze bij Xanten ('1432, *Derrick ther Thoven, schepen tot Weze*'). In 1563 was zijn vader Johan van Thoeven burger van Nijmegen en in 1576 bezat hij het '*Spijckersche goed*' te Herwen. Daniel van Theuven kwam twee keer in conflict met het markegenootschap van Spankeren en Soeren. In 1613 ging het om een watermolen die Van Theuven op de Assenbeek wilde leggen; in 1626 betrof het een conflict over het vrije gebruik van markegronden.

De Assenbeek dicht bij 'de Bockhorst'. De bomen staan in een laagte, die waarschijnlijk een verzande molenvijver is (foto: Wim van den Beukel).

De processtukken zijn erg boeiend omdat ze naast specifieke procesinformatie, ook veel algemene historische informatie betreffende 'de Bockhorst' bevatten. Dat verschaft zonder meer een betere kijk op de vroege geschiedenis van het landgoed. Voor zover bekend is daarover na de processen slechts summier gepubliceerd en die informatie mag in dit themanummer van 'Ambt en Heerlijkheid' dan ook niet ontbreken.

Daniel van Theuven en het watermolenconflict

Hoe oud 'De Bockhorst' is, is niet nauwkeurig bekend, maar we stappen voorlopig in de geschiedenis van het landgoed op donderdag 7 oktober 1613. Op die dag reisden de heren jonker Beerlics vanden Capelle en landmeter Bernard Kempinck namens het hof van Gelderland naar Spankeren. De aanleiding was een conflict als gevolg van het voornemen van Daniel van Theuven van 'de Bockhorst' om een korenwatermolen op de Assenbeek te leggen. De beek ontsprong in Laag-Soeren op grond van de marke en stroomde vervolgens door het Soerense broek. Na het passeren van de molen zou het water naar de gracht van 'de Gelderse Toren' gaan en vervolgens afwateren op de IJssel. Van Theuven's opposanten waren: '*die heer commandeur*' van de commanderie in Dieren en markerigter, namens de geërfden van de marke Spankeren - Soeren; '*Henrick Bosshoff toe Suirhuis*' namens Coldenhove; en '*de weduwe Huss weges des huijses ende landerijen behoerende totte Rees*' en ook namens de geërfden van Leuvenheim. Om een watermolen te laten functioneren was veel water nodig met een zeker verval dat alleen bereikt kon worden door het water vóór de watermolen tot een bepaalde hoogte op te stuwen. Men vreesde dat dit zou leiden tot wateroverlast op de markegrond in de buurt van de bovenloop van de beek. Eveneens vóór de bouwplaats takte de beek bij het Leuvenheimse perceel '*Pelsen slach*' af ten behoeve van de watervoorziening van de gracht van het huis 'de Rees'. De weduwe Huss, ook wel Housz genoemd, was ongetwijfeld bang dat de

watermolen zoveel water nodig zou hebben, dat er weinig overbleef voor de gracht van 'de Rees' en voor de drinkpoelen voor het vee in Leuvenheim. In Coldenhove vreesde men waarschijnlijk concurrentie voor hun eigen korenwatermolen. De commandeur was van mening dat in Spankeren geen behoefte bestond aan een molen, omdat de geërfden van Spankeren en Soeren hun koren konden laten malen in één van de korenmolens in Dieren of Coldenhove.

Gracht met 'de Bockhorst' op de achtergrond en rechts daarvan het koetshuis (foto: Han Uenk).

Jonker Beerlics vanden Capelle is samen met landmeter Kempinck allereerst gaan kijken naar de normale loop en het waterpeil van de beek op de plaats van de aftakking bij 'Pelsen slach'. Hier plaatste men een lat in de beek waarop het waterpeil werd aangegeven. Vervolgens kreeg Kempinck opdracht om dicht bij de plaats waar Van Theuven de molen wilde bouwen een proefstuw in de beek te leggen. Eén dag later werd vóór de stuw een verhoging van het waterpeil van ongeveer 70 cm vastgesteld. Dat peil werd echter als te laag beschouwd om een watermolen goed te laten functioneren. Vervolgens werd daarom een nieuwe, hogere en zwaardere stuw in de beek geplaatst. Na enkele dagen bleek het waterpeil

meer dan een meter te zijn gestegen. Dat leverde voldoende water op voor de molen. Vervolgens werd door jonker Beerlics vanden Capelle, Kempinck en de opposanten een inspectietocht gehouden langs de oevers van de beek. Op enkele plaatsen was weliswaar enig water buiten de oevers getreden, maar dat was vrijwel steeds op grond die eigendom was van Daniël van Theuven, dus op het landgoed 'de Bockhorst'. In het Soerense broek en in Laag-Soeren was het waterpeil nauwelijks gestegen. De afvoer van hemelwater leek vrijwel nergens belemmerd te worden. De conclusie was, dat behalve Daniël van Theuven zelf, niemand enig nadeel zou ondervinden door de plaatsing van de watermolen bij het huis 'de Bockhorst'. Het zou voor de geërfden van de marke Spankeren en Soeren niet leiden tot *'en-nige schade offte nadeel'*.

Over hun bevindingen brachten jonker Beerlics vanden Capelle en Bernard Kempinck op 5 oktober 1613 verslag uit aan het Hof van Gelderland.

Vervolgens werd op 2 maart 1614 door Van Theuven bij de rekenkamer van *'het Ed. Hoff van Gelderlandt'* een officieel verzoek ingediend om een korenwatermolen te mogen leggen op de Assenbeek. Hij wilde de molen bouwen dicht bij het huis 'de Bockhorst', ongeveer op de plek waar ca. 80 jaar geleden de hertog van Gelre ook een watermolen had. Hij was bereid om voor de molen een behoorlijke heffing te betalen, ten voordele van het hertogdom. Nadat rechter Goltstein en rekenmeester Brien van het Hof de gewenste bouwplaats hadden geïnspecteerd en goedgekeurd, hebben zij hun bevindingen per brief doorgestuurd naar de schout van het ambt Rheden. De inhoud van deze brief werd op drie achtereenvolgende zondagen in de kerk van Spankeren geproclameerd. Tegen het plan was al eerder hevig geprotesteerd door een aantal geërfden van Spankeren en Soeren en de molenaars van Dieren en Coldenhove. Het protest hield aan. Het officiële argument bleef de gevreesde wateroverlast in Laag-Soeren. Volgens Van Theuven was een eventuele wateroverlast grondig

onderzocht, want gedurende zes dagen en nachten was het water in de beek in de buurt van de gewenste bouwplaats opgestuwd. Het resultaat was dat *'het broeck mit alle de landen daeromtrent, boven en beneden derselven beecken, drooch ende onbeschadigt sijn gebleven'*, aldus Van Theuven. Hij noemde als argument voor de bouw van de molen, dat de inwoners van Spankeren en Leuvenheim in feite *'slaven'* waren van de slechte en ongerieflijke wegen die naar de waterkorenmolens in Dieren en Coldenhove leidden. Veel inwoners moesten 's zomers en 's winters, bij gebrek aan paard en wagen, hun rogge en het meel op hun nek vervoeren. In Spankeren waren vijf huisgezinnen die geen vervoer hadden en dagelijks klaagden over deze problemen en graag een molen dichterbij huis wilden hebben. Van Theuven besloot zijn brief met het verzoek aan de heren van het Hof om in deze zaak zo spoedig mogelijk te beschikken.

Oprijlaan van 'de Bockhorst' met twee gemetselde hekpalen (foto: Han Uenk).

Het verzoek van Daniel van Theuven werd kracht bijgezet door vele inwoners van Spankeren en Leuvenheim in een geschreven verklaring aan het Hof van Gelderland. Zij beschreven een aantal problemen ten aanzien van de bestaande watermolens. Bijvoorbeeld om deze molens te kunnen bereiken moest men door diepe spo-

ren rijden of lopen, in de winter vaak gehinderd door veel sneeuw en ijs. Soms was er geen water voor de molen en dan moest een paard worden geleend om de molen in werking te kunnen zetten. Dat had als bijkomend ongerief dat de nacht op de molen doorgebracht moest worden. De watermolen in Dieren functioneerde erg slecht, zowel bij een hoge als bij een lage waterstand kon er niet worden gemalen. Zelfs bij een normale waterstand was er onvoldoende water en kon de molen slechts een deel van de dag malen. De inwoners van Dieren moesten soms zelfs in een ander dorp hun rogge laten malen. Men was van mening uit de nood te zijn als Van Theuven de waterkorenmolen op de Assenbeek bij 'de Bockhorst' zou mogen leggen. Zoals door de proefstuwingen was aangetoond, zou niemand daarvan enige schade ondervinden. Er waren alleen voordelen, zo zou het landsbestuur er door de opgebrachte heffingen profijt van hebben. Ook inwoners van Dieren, Leuvenheim, Brummen, Olburgen en de Emmer verklaarden te verlangen naar de komst van een watermolen in Spankeren en verlost te mogen zijn van die ongerieflijke molenwegen. De verklaringen werden ondertekend met de merktekens van de volgende personen:

Arend Thonis	Hendrich Helmicks
Costen Stevens	Jan Winen
Welter Dercksen	Jan Cock
Jan Peters	Jan Willems
Derck Strents	Guert Guerts
Gaert Grents	Lambert Jacobsen
G. Dericksen Willemse	Jan Lentincks
Jan Brommer	Cijs Jan Meuswelve
Jan Sluter	Geret Valck
Jan van Sulekom	Jan Willems

De markerigter en enkele markegenoten dachten desondanks opnieuw te moeten protesteren tegen het plaatsen van de molen. Zij waren van mening dat de informatie die Van Theuven de heren van het Hof had verschaft, ondeugdelijk was. Zij verweten Van Theuven *'met*

sulcken lompenwerck voor den dach tho comen ende dese Ed. hove daemedede tho paijen'. De markerigter veronderstelde dat de verklaring die door vele inwoners was ondertekend, door Van Theuven zelf was geschreven. De voorstelling van zaken, zoals beschreven in de verklaring, kwam volgens hen niet overeen met de werkelijkheid, want *'U Ed. ende eenen ideren kenelick (bekend) is, dat bij winter tijden geene waeteren so hooghe comen, dat de wegghen van Spanckeren ende Loeven (Leuvenheim) na Dieren ende Koldenhove nijet connen gebruickt worden*'. Volgens het Hof kon de verklaring weliswaar geschreven zijn door Daniel van Theuven, maar is hen ook gebleken dat de inhoud is voorgelezen aan de ondertekenaars, die het daarmee eens waren.

Deel van een gemetselde hekpaal aan het begin van de oprijlaan (foto: Han Uenk).

Aan de hand van oude markeboeken dacht de markerigter te kunnen aantonen dat meer dan 100 jaar geleden een *'wilcore'* (besluit van de landsheer) is genomen dat de Assenbeek ten bate van het markegenootschap zou komen. Dat zou betekenen dat noch het Hof, noch de rekenkamer ten aanzien van de beek besluiten konden nemen in het nadeel van de marke. De beek viel onder het recht van de marke en niet onder het landrecht. Het Hof van Gelderland was daarentegen van mening dat al het stromende water aan de landsheer toebehoorde. Daarom was volgens de algemeen bekende landrechten van de Veluwe het bouwen van een molen en het opstuw van het beekwater alleen mogelijk als de landsheer daarmee instemde. De markerigter bleef bij zijn mening dat het verzoek van Daniel van Theuven toch afgewezen diende te worden. De markerigter en de markegenoten waarschuwden dat, mocht de molen toch worden gebouwd, zij hem zeker zouden afbreken.

In Juni 1616 wendde Daniel van Theuven zich opnieuw tot het Hof van Gelderland. Hij herhaalde zijn verzoek om een watermolen te mogen leggen op de Assenbeek. Hij wilde dat doen op de plek waar 83 of 84 jaar geleden een molen had gestaan van de *'vorst des landts'*. Deze plek werd sindsdien *'moelen vort'* (molen-ondiepte) genoemd. Hij herhaalde dat door het leggen van de molen, noch aan de bovenloop, noch aan de benedenloop van de beek, enige schade zou ontstaan. Dat was door verschillende vertegenwoordigers van het Hof vastgesteld. Van Theuven was van mening dat na deze langlopende procedure en de vele gemaakte onkosten de inwoners van Spankeren wel recht hadden op het voordeel van een korenwatermolen in Spankeren.

Uit de processtukken blijkt niet of de watermolen is gebouwd en zo ja, wanneer. Uit geschriften van Baudartius, een predikant uit Zutphen, weten wij echter dat de watermolen wel degelijk is gebouwd. Hij beschreef de rooftocht van de Spaanse troepen vanuit de Graafschap naar de Veluwe in 1624. Tijdens deze tocht werd Spankeren geplunderd en totaal vernietigd. Baudartius

beschreef expliciet dat in Spankeren de korenwatermolen door de Spanjaarden in brand werd gestoken. We kunnen concluderen dat Van Theuven en de inwoners van Spankeren weinig profijt van de molen hebben gehad, want in 1616 was de molen er nog niet. Dat blijkt uit de eerder genoemde brief van Daniel van Theuven, die hij in dat jaar stuurde naar het Hof van Gelderland. Wat opvalt is de hardnekkige tegenstand van de markerigter, ondanks dat was aangetoond dat de geërfden geen schade ondervonden van het opstuwven van het beekwater. De markerigter droeg echter twee petten! Hij was ook nog commandeur van de commanderie in Dieren. Deze bezat in Dieren een korenwatermolen. In het proces is het nergens duidelijk uitgesproken, maar dat feit bepaalde ongetwijfeld mede de houding van de commandeur. Hij wilde geen concurrentie voor zijn eigen molen.

De veldtocht van graaf Hendrik van den Bergh in 1624 uitgebeeld op een nieuwskaart van C.J. Visscher.

In Spankeren staat de spits van de kerktoeren in brand.

Uitvergroting van deze kaart staat op pagina 42

In zijn verzoek van 1614 om een watermolen te mogen leggen op de Assenbeek, zei Van Theuven hem te willen bouwen op de plek waar ongeveer 80 jaar geleden, dus omstreeks 1534, de hertog van Gelre ook een molen had. Dat komt goed overeen met de activiteiten van de hertog in Spankeren en Leuvenheim in die tijd. In 1535 liet de hertog een toren in de uiterwaarden van Spankeren slopen en een nieuwe bouwen ('de Gelderse Toren'). In datzelfde jaar ruilde de hertog grond van 'de Bockhorst' tegen een stuk bos in Leuvenheim, om aldaar zijn wildbaan te vergroten. De hertog bezat in 1535 dus het landgoed 'de Bockhorst'; dat maakt het aannemelijk dat hij daar ook een watermolen bezat. Dat de eerder genoemde verklaring, die door 20 inwoners werd ondertekend, niet door één van hen werd geschreven, is logisch. Alle ondertekenaars plaatsten een merkteken onder de verklaring. Als iemand een merkteken gebruikte gaf dat aan dat hij of zij niet kon schrijven.

Daniël van Theuven en een conflict over het vrije gebruik van markegronden

Op 18 oktober 1626 wendde Daniël van Theuven zich tot het Hof van Gelre, in verband met een conflict dat tussen hem en een aantal geërfden van Spankeren en Soeren was gerezen over het vrije gebruik van de markegronden. Van Theuven had in 1612 het landgoed 'de Bockhorst' gekocht van Geertgen Dercks. Bij de koop werden hem verschillende oude documenten overhandigd van voorgaande eigenaren, waaruit hij meende te kunnen afleiden dat 'de Bockhorst' het recht had op het vrije gebruik van de markegronden voor veebegrazing, het maaien van heide en het slaan van plaggen. De geërfden van Spankeren – Soeren en Leuvenheim hadden dit aanvankelijk gerespecteerd. Toen Van Theuven in 1613 een watermolen wilde leggen op de Assenbeek, veranderde de houding van een deel van de geërfden.

lijke reden genoemd, maar misschien was het ook zo dat een aantal geërfden beducht was voor de in het vorige proces genoemde wateroverlast. Wat dan ook precies de reden moge zijn geweest, het was een feit dat plotseling enkele geërfden van mening waren dat Van Theuven niet gerechtigd was in de mark. Zij beweerden dat zij niet konden geloven dat het landgoed met alle rechten waar Van Theuven over sprak hetzelfde kon zijn als 'de Bockhorst'. Het ging vast om een ander goed. Iedereen wist toch dat 'De Bockhorst' slechts bos en weiland was, waar arme mensen hadden gewoond en *'die afgesplit was van het goet die Gumster'* (1). Volgens de geërfden had er nooit een huis gestaan. Omdat 'de Bockhorst' dus geen eigen goed was, was het ook niet gerechtigd in de mark. Zij beletten Van Theuven daarna het gebruik van markegronden. Zij hadden het vee van 'de Bockhorst' dan ook van de markegronden verjaagd en vervolgens geschut (2). De pachter van de boerderij van 'de Bockhorst' ondervond daar veel hinder en nadeel van. Hij beklaagde zich dat hij dagelijks door de burens werd bespot. *'Op de bierbanck'* (in de herberg) vroeg men zich honend af: *'waar is nu Theuvens recht, waar blijft dat'*. Dit alles stootte zijn pachter zozeer voor het hoofd, dat hij een gelegenheid zocht om de boerderij te verlaten. Dat zou toch wel zeer nadelig zijn voor de eigenaar. Van Theuven verzocht het Hof dan ook te bepalen dat hij weer toegang zou krijgen tot de markegronden. Volgens hem toonden oude documenten aan dat 'de Bockhorst' altijd het recht had gehad op gebruik van deze gronden. Dat recht was al 175 jaar geleden vastgelegd.

Van Theuven was van mening dat een boerderij zonder het vrije gebruik van de markegronden nauwelijks kon bestaan. Hij refereerde aan het feit dat de landsheer in het verleden aan *'alle landen en goederen die bewoont ende betimmert sijn'*, oftewel bewoonde boerderijen, in Spankeren, Soeren en Leuvenheim het vrije gebruik van de woeste grond had verleend, zonder dat daarvoor moest worden betaald. Dat gold ook voor het landgoed

Zichtlijn vanaf 'de Bockhorst' in het dal van de Assenbeek (foto: Han Uenk).

'de Bockhorst' waarover hij nog opmerkte dat de zuid- en westzijde aan de Spankerense en Soerense marke grensden en de noord- en oostzijde aan de Leuvenheimse marke. Dit betekende tevens dat de koeien, varkens en schapen van de geërfden rondom zijn landgoed graasden en daarbij schade toebrachten aan waterlopen en afrasteringen. De dieren vraten ook het blad en jonge loten van de hagen die het landgoed omringden. Voorts verklaarde hij dat de geërfden van de drie dorpen hun vee niet apart hielden, maar dat alle dieren door elkaar liepen.

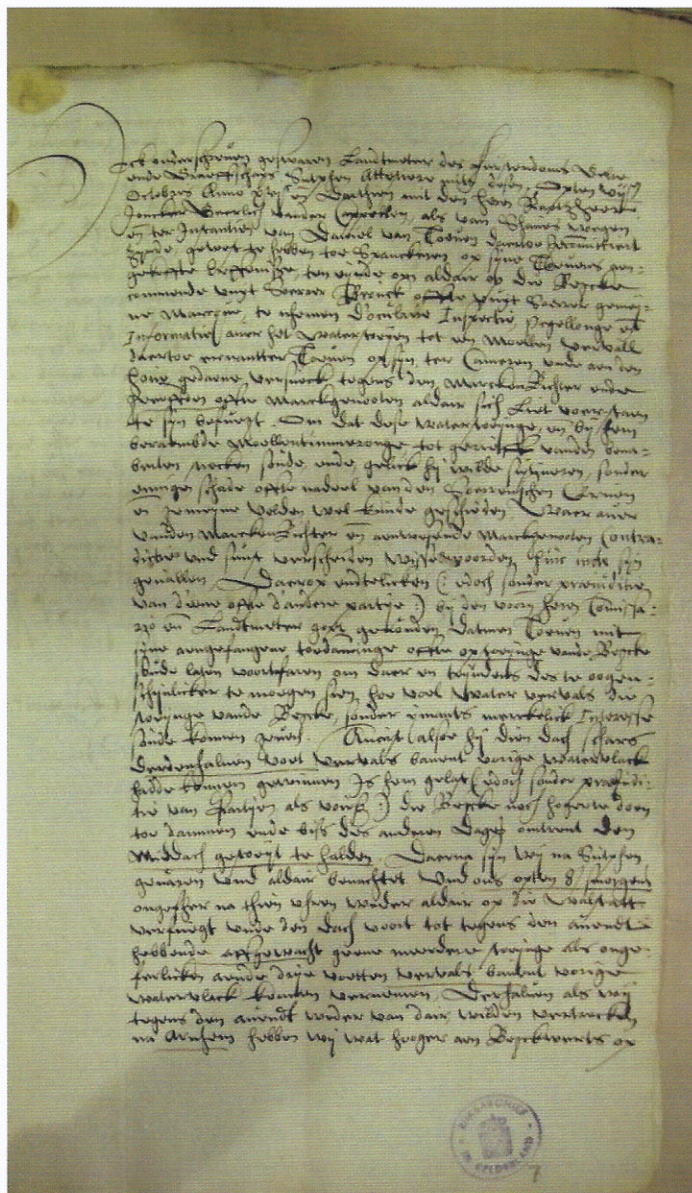
Hierna volgde in 1626 een proces voor het Hof van Gelre met Daniël van Theuven als eiser en Cornelis Henricks, de markerigter en Engel Kreijvenger als vertegenwoordiger van de geërfden, als gedaagden. Aan de hand van nieuwe koopakten, oude documenten en getuigenverklaringen probeerde de rechter van het Hof zich een beeld te vormen. Dat zou bepalen of Daniël van Theuven wel of niet gerechtigd was in de marken van Spankeren – Soeren en Leuvenheim. Een belangrijk processtuk was de koopakte van het goed 'de Bockhorst' uit 1612. In dat jaar verkocht Geertgen Dercks, die ook wel Geertgen Wessels werd genoemd en die

de dochter was van Wessel Lensinck, het landgoed aan Daniël van Theuven. De laatste kocht het goed voor zijn twee zonen: Richart en Henrick van Theuven.

Het goed bestond uit bos, hoge en lage grond, heide, water (de Assenbeek?) en weiland. De begrenzingen van het goed waren als volgt geformuleerd: *'oostward streckende langs die beeke, suijsward langs de vrije straet, westward aent velt (akkers of enk) ende langs die straet die van Spanckeren aff compt (de huidige Bockhorstweg) ende noortward aende heijde nae die wiltbaen'*. Het landgoed bezat het oude recht van schaaps- of vee-drift en zichtassen in de marken van Spankeren en Leuvenheim. Het goed was tiendvrij met uitzondering van vier molder (3) rogge die jaarlijks aan een zekere Jan van de Velde moest worden gegeven.

Op 19 maart 1613 breidde Daniël van Theuven zijn landgoed uit door de aankoop van het goed *'die cleijne Buckhorst'*. Het lag langs de beek in Leuvenheim en grensde aan *'de grote Buckhorst'*. *'De kleine Bockhorst'* was voor de helft eigendom van het echtpaar Johan Kock en Margrietha Haeck, een vierde deel behoorde toe aan het echtpaar Remigius Veeren en Catharina Haeck en een ander vierde deel aan het echtpaar Wolter Derckss en Aertgen Veeren. De familie Haeck was zeer vermogend en had een groot grondbezit. Zij bezat onder andere de boerderij het *'Veerengoed'* in Dieren. Dit goed werd in 1658 geruild voor het goed *'het Laar'* in Spankeren. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de namen Remigius Veeren en Aertgen Veeren in verband kunnen worden gebracht met het *'Veerengoed'*.

'De kleine Bockhorst' was tiendvrij en onbezwaard met uitzondering van vijf schepel (4) rogge die jaarlijks aan Jan van de Velde moest worden afgedragen. Door de koop van *'de kleine Bockhorst'* werd Van Theuven medegeërfde van de mark Leuvenheim met het vrije gebruik van de markegronden. Dat werd bevestigd door jonker Herman van Delen van *'de Gelderse Toren'* en

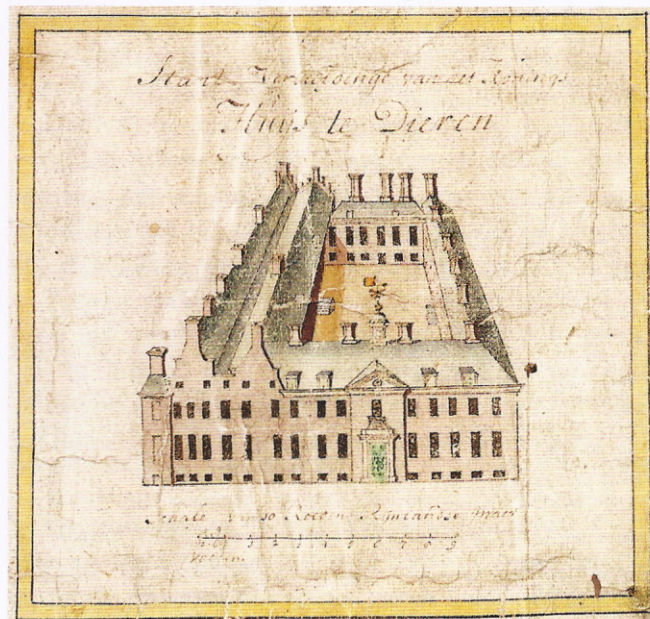
Eén blad uit de processtukken. Het handelt over de inspectie van de Assenbeek als gevolg van het conflict tussen Daniël van Theuven en de markerichter in verband met mogelijke waterschade door opstuwing van het water (GA toeg. 0124 inv. nr. 5051)

schout J. Noerdinck uit Brummen, die de koopakte mede ondertekend en gezegeld hadden als bewijs dat zij hem *'het volle gebruijck der gemeijnten to staen'*. Hier werd de meervoudsvorm *'gemeijnten'* gebruikt, waarschijnlijk om aan te geven dat *'de kleine Bockhorst'* gerechtigd was in zowel de mark van Spankeren – Soeren als die van Leuvenheim. Bij de processtukken zat een document betreffende het *'goet d'Assenbeek'*. Ondanks het verschil in naam lijkt het te gaan over *'de kleine Bockhorst'*. Dat *'de Assenbeek'* en *'de kleine Bockhorst'* hetzelfde goed is wordt aangetoond door een pandbrief van Willem Assenbeek en Fenneken Sweers, die in 1770 *'het erfen goet den Assenbeek of Cleijne Bockhorst genomt'*, in onderpand gaven voor een lening van *'tweeduisent caroli guldens'*.

Aan de koop van *'de kleine Bockhorst'* in 1613 zat nog een aantal merkwaardige verplichtingen vast. Daniël van Theuven moest geven: zeven gulden voor een paar laarzen; zes gulden voor een hoeveelheid wijn; glas voor een raam in de kerk en een grafsteen om in de kerk een graf te bedekken. Jonker Herman van Delen had Derrick Bierman, voormalig secretaris van Zutphen, verzocht het document te ondertekenen en te zegelen. Hierdoor werd Van Theuven als *'geërfde ende marckengenoot'* geaccepteerd. Zo verkreeg hij het vrije gebruik van de markegronden, hoewel het goed destijds niet meer dan een keuterboerderijtje was. De overdracht van *'de Assenbeek'* gebeurde in aanwezigheid van de commandeur van de commanderie in Dieren als markerigter van Spankeren - Soeren en de heer Vorstenborch als markerigter van Ellecom. Het recht van Van Theuven op het vrije gebruik van de markegronden werd door de overige geërfdes gerespecteerd tot het moment dat Van Theuven het *'geraden vonde op sijn goet eenen meulen te setten'*. Vanaf dat moment heeft een aantal geërfdes van alles ondernomen om Daniël van Theuven van de marke uit te sluiten.

In 1618 werd door Geertgen Dercks op verzoek van Daniël van Theuven een verklaring afgelegd voor de

schout van het ambt Rheden, destijds was dat Sicamber van Arnhem. De verklaring ging over *'dat goet die groete ende de cleijne Boeckhorst tot Spankeren alwaer de becke met haren vollen loop van boven tot beneden van outs ende noch is doorlopend'*. Geertgen verklaarde dat haar ouders (waarschijnlijk worden hier voorouders bedoeld) destijds met *'den Furst des landts'* (de hertog) hun grond, die aan de wildbaan van de hertog lag, hadden geruild voor grond in *'de Bockhorst'* met alle daarbij behorende rechten in de marken Spankeren – Soeren en Leuvenheim. Deze rechten werden ten volle benut, eerst door hun pachters en later door henzelf. Dat betekende dat het vee ongehinderd op de markegronden kon grazen, dat er heide kon worden gemaaid en dat er plaggen konden worden geslagen. Rondom het landgoed werden in het verleden populieren en wilgen geplant, waarvan nu nog oude wilgen en stompjes resteerden. De pachters konden het goed tiendvrij gebruiken.

De *'Hof te Dieren'* op een detail van de *'Caarte van Dieren'* van Isaack van den Heuvel uit 1723. De voorganger van dit gebouw was de commanderie te Dieren (NA inv.nr. 4VTNR 4105).

Verder verklaarde Geertgen dat het oude huis door oorlogsgeweld was verwoest oftewel *'dat huijs in de quade jaeren van orlog onder de voet gerackt is'* (5). Tenslotte verklaarde zij het goed aan Daniël van Theuven verkocht te hebben.

De eerste gerechtelijke ondervraging dateerde van 19 september 1626. *'Ick Sicamber van Arnhem scholtis des ampts Rheden, in desen volmachtiger des edelen erenvesten Carl Bentinck, richter tot Arnhem ende Veluwesoom, doe condt ende betuige dat voor mij ende gerichtsluiden (...), in eijgener persoonen erschienen zijn'*: Willem Driessen van de hof 'het Loo', Bernt Janssen en Willem Peters, die respectievelijk 82, 68 en 47 jaren oud waren. Willem Driessen had 30 jaar in Spankeren gewoond, Bernt Janssen zijn hele leven en en Willem Peters 31 jaar. Deze geërfden waren de opponenten van Daniël van Teuven en werden door hem als niet betrouwbaar geacht, omdat Willem Driessen vanwege zijn leeftijd een slecht geheugen had, Bernt Janssen in dienst was van de commandeur oftewel de markerigter te Dieren en Willem Peters een pachter was van jonker van Delen van 'de Gelderse toren'. Als getuigen waren zij wegens partijdigheid ongeschikt. Van Theuven was ook van mening dat de getuigenissen van zijn opponenten *'impertinent sijn door een buick vol biers ende soppen eeters van die Dirense goederen'*, of anders gezegd dat de getuigenissen onbeschaamd waren omdat de getuigen de buik vol hadden met bier en broodpap van de commanderie in Dieren.

De eerder genoemde drie geërfden verklaarden het landgoed 'de Bockhorst' goed te kennen. Zij herinnerden zich dat 'de Bockhorst', voordat Van Theuven er een huis had gebouwd, slechts bestond uit bos en weiland waar plaggen werden geslagen. Wel stond er een hut in een hoek van het landgoed waar een zekere Henrick Jolingh had gewoond, die ook wel Treffer werd genoemd. De man was arm en probeerde de kost te verdienen door zich te verhuren als dagloner of als *'sneppenvenger'*, dat wil zeggen door het vangen en verkopen van snip-

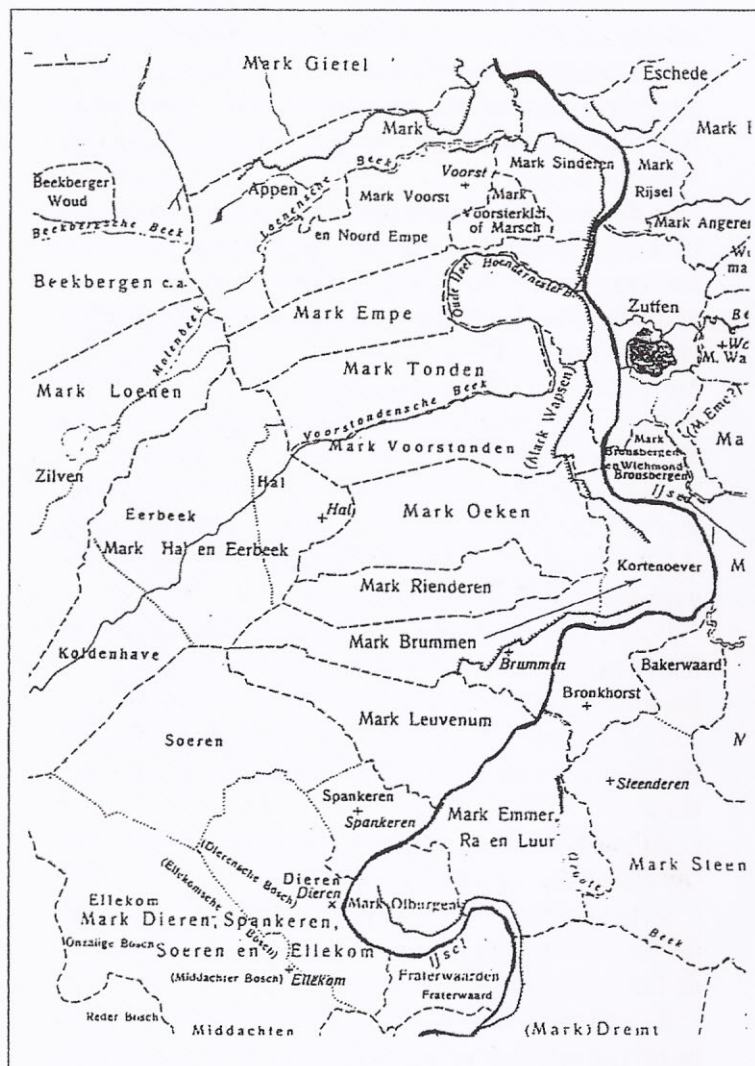
pen. De ondervraagden verklaarden dat de molenaar en de pachter van Daniël van Theuven steeds toestemming van de markrechter moesten hebben om hun koeien op markegrond te laten grazen. Bernt Janssen was zelf met de molenaar naar de commandeur in Dieren geweest om de toestemming te verkrijgen. Na de ondervraging hebben de betrokken geërfden met een plechtige eed gezworen de waarheid te hebben gesproken.

Dit gebeurde onder het toezicht van twee *'gerichtsluiden'*: Toenis Hendricks, onderschout van Ellecom, en Frerick ten Holt.

Kort daarna, op 28 september 1626, zijn op gerechtelijk bevel vijf andere geërfden uit Spankeren voor Sicamber van Arnhem en twee *'gerichtsluide'* verschenen en ondervraagd. De geërfden waren Thonis Henricks, Guert Claesen, Cornelis Henricks, Gerrit Dercks en Jan Bernts. Zij waren respectievelijk 52, 50, 35, 36 en 36 jaren oud. Daar werd aan toegevoegd *'ongefeerlijk olt'*, men wist kennelijk niet precies hoe oud men was. Thonis Henrickss en Cornelis Henrickss verklaarden hun hele leven in Spankeren te hebben gewoond en 'de Bockhorst' goed te kennen. De ondervraging leverde verder de volgende verklaringen op:

- Daniël van Theuven had in 1613 een kasteel en later (ca.1616) een watermolen gebouwd, hij woonde zelf op het kasteel, de molenaar woonde op de watermolen;
- ongeveer zes jaar later had Van Theuven een boerderij gebouwd waar een pachter, Dirck Aernts, op kwam wonen;
- de koeien van Van Theuven graasden op grond van 'de Bockhorst' en niet op markegrond;
- tot het landgoed 'de Bockhorst' hoorde een 'katerstede' (keuterboerderij) in Leuvenheim met een veedrift in de Leuvenheimse markegrond;
- de molenaar van 'de Bockhorst' moest voor het gebruik van markegrond toestemming vragen aan de markerigter;
- Daniël van Theuven had het landgoed 'de Bockhorst' met een keuterboerderij gekocht van Geertgen Derckss,

- op het landgoed stond toen geen havezate;
- het landgoed 'de Bockhorst' lag deels in de marke van Leuvenheim;

De marken van de Oost – Veluwe. Fragment van blad 15 van de marken van Gelderland in: Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1e deel, 's-Gravenhage 1913 – 1932.

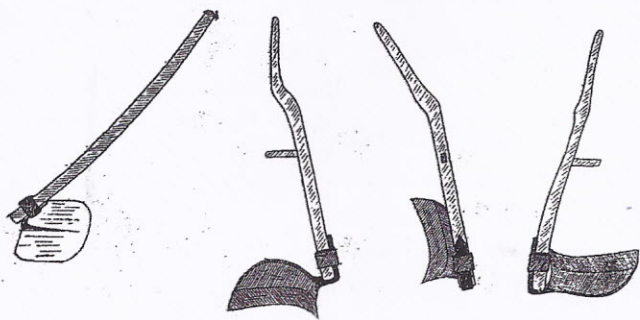
- de geërfdcn van Leuvenheim mochten plaggen uit Leuvenheim naar de Spankerense enk brengen, daaren-tegen zouden zij beboet worden als in Spankeren gesla-gen plaggen op akkers in Leuvenheim zouden worden gebracht;
- de ondervraagde Thonis Henrickss was 'scheuter (6) tot Spankeren' ten tijde dat de pachter van de boerderij van Van Theuven twee hengsten hield, een klein blind paard en een klein zwart paard, die altijd op het land van 'de Bockhorst' werden geweid en niet op marke-grond;
- Jan Bernts had 13 of 14 jaren in Spankeren gewoond en toen een stuk grond van 'de Bockhorst' gepacht en deze grond bemest met plaggen die in de Leuvenheimse mark werden geslagen, terwijl hij toch niet in Leuven-heim woonde;
- Gerrit Derckss was vorig jaar en ook dit jaar pachter van de Rhajj-tienden(7) in Spankeren, die eigendom waren van de landsheer;
- omdat een deel van de grond van 'de Bockhorst' tot de Rhajj-tienden behoorde was de zoon van Daniël van Theuven met Gerrit Dercks overeengekomen om hier-voor jaarlijks een rijksdaalder te betalen.

Op 13 oktober 1626 werd de oude ‘*sneppenvenger*’ Henrick Jolingh verhoord. Hij werd toen ‘*Henrick Janssen van Spanckeren*’ genoemd, ‘*in de wandeling genant Trester*’. Hij woonde ten tijde van het verhoor op ‘*de Clingelbeeck*’ in Arnhem. Het verhoor werd uitgevoerd door de burgemeester en schepenen van de stad Arnhem. Henrick Jolingh was toen tussen 85 en 89 jaar oud.

Hij verklaarde dat hij *'nae de veroveringe van Zutphen door de duc (hertog) d'Alva (1572) omtrent negen of thien jaeren (...) tot Spanckeren opte plaetse den Bockhorst had gewoond en sijnen kost met dachhuijren (daglonen) en sneppen vangen gewonnen te hebben'*. Zijn heer was toen Wessel Lenssinck, die eigenaar was van het goed 'de Gumster'. Deze liet zijn koeien en paarden deels op de weidegronden van 'de Bockhorst' grazen

en deels op markegrond in het Spankerense broek. Lenssinck was evenals de andere geërfden van Spankeren gerechtigd tot de mark. Er waren toen geen akkers op het landgoed behalve een stukje van hemzelf, dat Lenssinck beschikbaar had gesteld. Hiervoor betaalde hij jaarlijks een bescheiden tiend van één kip of één stuiver.

Bij de stukken van het proces tussen Daniel van Theuven enerzijds, en de *'markenrigter en de erfgenamen van Spankeren en Soeren'* anderzijds, zaten ook kopieën van documenten die al ongeveer 175 jaar oud waren. Van Theuven had de oude originele documenten laten kopiëren door de *'landtschriver'* Steenderen. Deze documenten toonden aan dat de eigenaar van een *'seecker vrij adelick erff ende goet genant die Bockhorst, gelegen tot Spankeren'* het recht had om koeien te weiden en plaggen te slaan op de markegronden van Spankeren - Soeren en Leuvenheim. Hieruit blijkt dat 'de Bockhorst' al omstreeks 1450 bestond als een adellijk goed.

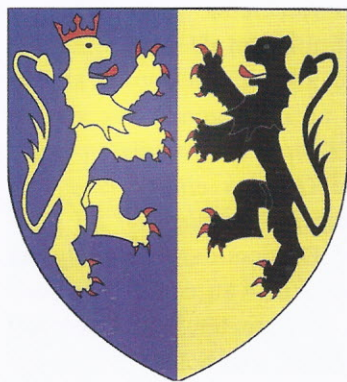
Werktuigen voor het verzamelen van plaggen of heide. Links een hak voor het slaan van plaggen; rechts drie verschillende aanzichten van een zicht voor het maaien van heide.

Een kopie van een koopakte uit 1456 lijkt daar ook op te wijzen. Daarin wordt vermeld dat de gebroeders *'Gerrit en Derck thoe Goer'* verkochten *'aan Derck thoe Goem-sener een adelick en teentvrij erffende goet geheten die Boeckhorst inden kerspel van Brummen in de buerschap van Loevenhum, aan de vrije gemeente (marke) gelegen waar de 'buerbecke' (beek) doer loopt'*. Er bestaan

verschillende documenten uit de veertiger en vijftiger jaren van de 15e eeuw van Arnold van Egmond, hertog van Gelre, die mee-gezegeld werden door een zekere Arnoldus van Goer. De laatste was overste-rentmeester van de hertog en mogelijk familie van bovengenoemde *'Gerrit en Derck thoe Goer'*. Het geslacht Van Goer stamde uit het overkwartier van Gelre.

Het recht op het vrije gebruik van de markegronden door 'de Bockhorst' blijkt ook uit een kopie van een brief, die geschreven was op de negende dag van de lentemaand in 1534, door *'Kaerl van den gnaden Godts Hertoch van Gelder ende Guillick ende Grave van Zutphen, heer van Groningen der omlanden tot Coeverden ende vande Drente'*. Dit document handelt over een zogenaamde *'erfwissel'* (ruil van een erf en goed of grond) tussen de hertog en Tonis ten Passe (ook wel Theunis ten Paesse genoemd). De hertog ruilde het landgoed 'de Bockhorst' en een stuk grond van *'het goedt te Loo'* voor een *'slach holts'* (een perceel bos) in Leuvenheim ter vergroting van zijn wildbaan in Leuvenheim. In deze *'erfwisselbrief'* bevestigde de hertog dat 'de Bockhorst' een tiendvrije adellijke havezate is met adellijke rechten en *'het ganse volle gebruik der Spankerenchse ende Loevenhemse gemeente, ende alles wat daer toe behoert, ja oock met vrijheijt van alle lasten, heerendiensten, clockenslagen ende dergelijcke'*. De hertog geeft daarmee aan dat 'de Bockhorst' een allodiaal (historisch ervvrij) goed was met rechten in de marke. Het stuk grond van *'het goedt te Loo'* was ooit door voorzaten van de hertog uit het landgoed 'de Bockhorst' genomen en toegevoegd aan de landerijen van 'het Loo'(8). Hieruit kan worden afgeleid dat de hertog en zijn voorouders, of minstens zijn ouders, in het bezit waren van zowel 'de Bockhorst' als 'het Loo'. Het bezit van 'het Loo' werd door verschillende documenten bevestigd. Bijvoorbeeld in 1333 stuurde graaf Reinoud van Gelre een brief naar de geërfden in de mark Brummen, dat zij tienden schuldig zijn aan de graaf *'die zij ons of onze erfgenamen ieder jaar moeten*

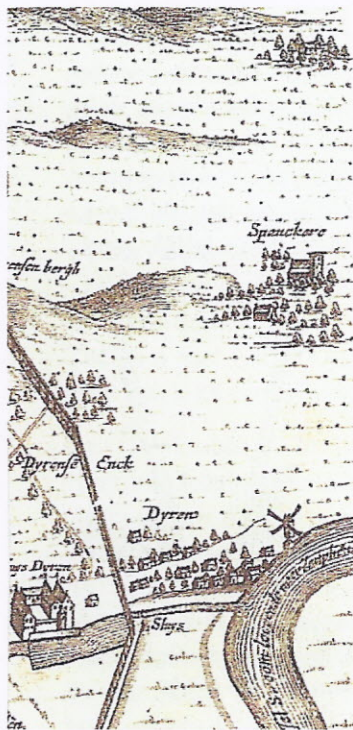
betalen op Sint Maartensdag, in de winter op ons hof te Loo'. Uit een document uit 1434 blijkt dat hertog Arnoud van Gelre aan Anzem van den Berge, *'zijnen bottelier'*, de rogge uit *'zijn Hof te Loo'* in levenslang vruchtgebruik heeft gegeven. Beide documenten tonen aan dat de graven en na 1339 de hertogen van Gelre eigenaren waren van 'het Loo'. In een document van 27 september 1626 vermeldt Sicamber van Arnhem, dat voor hem en twee gerechtsluden zijn verschenen: Geertgen Dercks, Freerick Dircks, Jan Beerents en Dirck Aerents, die respectievelijk omtrent 53, 33, 35 en 47 jaren oud waren. Geertgen Dercks verklaarde dat zij veertien dagen geleden ont-

Wapen van Arnold van Egmond en Karel van Egmond, hertogen van Gelre.

boden was in het luitenants huis te Dieren. Daar trof zij een aantal geërfden van Spankeren aan. Men probeerde haar op andere gedachten te brengen wat betreft haar getuigenis van vorig jaar. Zij had toen getuigd dat 'de Bockhorst' het recht bezat op het vrije gebruik van de markegronden. Zij bleef echter vasthouden aan haar getuigenis. Men vroeg haar ook of zij zich niet herinnerde dat het dorp Spankeren na de overval van de Spaanse legeraanvoerder Taxis wel twaalf jaren *'woest ende sonder hujs geleden heeft'*, wat zij kon beamen. De getuigen verklaarden voor Sicamber van Arnhem dat de bouwlanden van 'de Bockhorst' steeds werden geploegd, ingezaaid en gemaaid en dat bij het ploegen aan het noordeinde van het landgoed stukken steen werden gevonden die afkomstig waren van het huis dat in 1583 was verwoest. Naast het gebruik van grond van 'de Bockhorst' werd ook ongehinderd gebruik gemaakt van de markegronden voor beweiding en het slaan van

plaggen. Hiervoor was noch toestemming nodig van de markerigter, noch behoefde er voor te worden betaald. Dat gold zowel voor de pachter als voor de molenaar van 'de Bockhorst'. De pachter verklaarde dat hij het recht had op *'het volle gebruick der gemeinten (marken van Spankeren-Soeren en Leuvenheim) myt heij ende weij, placken ende schadden(9) ende myt bees-ten tho weijen'*. De pachter had zelfs een plaggenvaalt (verg. mestvaalt) aangelegd bij zijn huis, met plaggen die hij ongehinderd op de mark had geslagen. De plaggen werden gebruikt voor bemesting van de akkers van

Uitsnede van de kaart van de wildbaan van de 'Hof te Dieren', die in 1648 door Nicolaes van Geelkercken werd gemaakt. Rechts op de uitsnede staat de Spankerense kerk nog zonder torenspits.

'de Bockhorst'. Dit was de gang van zaken tot in 1624 de Spaanse troepen, aangevoerd door graaf Hendrik van den Bergh, vanuit de de Graafschap de Veluwe binnenvielen. Zij staken tussen 15 en 23 februari de bevroren IJssel over. De troepen trokken plunderend, mishandelend en verkrachtend door verschillende dorpen, waaronder Spankeren. Hierbij zijn de torenspits van de kerk, de watermolen en de meeste huizen afgebrand.

In verschillende andere documenten staat vermeld dat meerdere geërfden hebben getuigd over het gebruik van markegronden door de pachter en molenaar van 'de Bockhorst'. Deze getuigen waren: Jan Peterss; Jacob Toniss; Tonis Hendricksen; Lubbert Henrickssen; Aarendt Henrijkss. Zij verklaarden dat de pachter en

de molenaar *'die gemeente met placken, schadden en wijden als anderen genoten en gebruickt hebben'*. Er werd aan toegevoegd dat alle geërfdn van Spankeren dit wel wisten en hen de markegronden aanvankelijk ook ongehinderd lieten gebruiken. In het schoutambt Rheden werden de marken altijd gebruikt door alle boeren: grote, kleinere en keuterboeren, maar dat moest dan wel bekrachtigd zijn door een gezegelde oorkonde.

Op 9 november 1626 verklaarde de 65-jarige Thoenis de Goemster, die ook Thoenis de Busmaecker (de geweermaker), burger van Arnhem, werd genoemd, dat hij namens zijn zuster Geertgen Dercks betrokken was bij de verkoop van het goed 'de Bockhorst' aan Van Theuven. Hij was mede-ondertekenaar geweest van de *'coopbrieff'*. Zijn ouders en voorouders bezaten in de schoutambten Rheden en Brummen, voorts in Eerbeek en Wichmond, zeven erven en goederen. Eén daarvan was het goed 'de Bockhorst'. Hij herinnerde zich goed dat er destijds een huis was met een tuin en fruitbomen. Hij had zich in het huis zelfs menigmaal gewarmd, hij had er gegeten en gedronken. De pachter kon, net als alle andere geërfdn, zijn dieren vrij en ongehinderd laten grazen op de markegronden. Zijn ouders hadden rondom het landgoed populieren en wilgen op de marke geplant. Ze konden vrij over de bomen beschikken en dus ook kappen als zij dat wilden. Als gevolg van de oorlog was ongeveer 40 jaar geleden het huis van zijn ouders op *'het goet die Goemster'* ('de Gumster') afgebrand. Dat gold ook voor het huis op 'de Bockhorst' en alle andere huizen in Spankeren. Het dorp heeft *'seedert lange jaere woest en leedich gelegen'*, de huisplaats van 'de Gumster' en vele andere huisplaatsen in Spankeren zijn zelfs nu (in 1626) *'onbetimmert'* (onbebouwd) en niet meer dan een koeienweide. Van 'de Bockhorst' had hij voor zijn zuster oude documenten bewaard. Daarbij was er één van de hertog van Gelre, daaraan was een groot zegel van rode was bevestigd. In dat document gaf de hertog aan dat 'de Bockhorst' recht had op het vrije gebruik van de mark.

In een akte van 3 oktober 1627 verklaarde Jan van den Velde van Van Theuven ontvangen te hebben de jaarlijkse vijf molder rogge *'ut dat goet die Boeckhorst'*. De al eerder genoemde verplichte afdrachten van rogge uit *'de grote Bockhorst'* en *'de kleine Bockhorst'* lijken inmiddels te zijn samengevoegd. Hij bedankte Van Theuven voor deze en alle voorgaande betalingen. Volgens een gezegelde brief van rechter Conraet van Meeckeren was *'de Bockhorst in 1561 door Toenis te Goemster met deze verplichting 'beswaert'*.

Een akker met rogge.

Ten tijde van de markerigter en commandeur Mulert (1607 -1622) zijn de koeien van de molenaar, die op markegrond graasden, geschut. Als reden werd opgegeven dat een hof slechts één schaapsdrijf of veedrijf kon hebben. Voor 'de Bockhorst' had de pachter van de boerderij deze al in gebruik. Hier handelde de markerigter niet consequent, want om meer te kunnen profiteren van markegronden, werden door sommigen creatieve oplossingen bedacht. Zo had wijlen jonker Herman van Delen zijn goed in Spankeren, dat hij van een zekere Poesterijn (10) had gekocht, in drie verschillende boerderijen gesplitst. Hij was van mening dat hem dat in de mark ook drie verschillende veedriften opleverde.

Tijdens het proces hebben vele getuigen verklaard dat 'de Bockhorst' tot aan de brand, die in 1624 door de

Spanjaarden werd gesticht, de markegronden vrij heeft kunnen gebruiken. Het hof van Gelre achtte daarmee voldoende bewezen dat Daniel van Theuven het recht bezat om vee op de markegronden van Spankeren – Soeren en Leuvenheim te laten grazen, hei te maaien en er plaggen te slaan. De argumenten die de opposenten van Daniël van Theuven naar voren brachten tegen dit recht, werden afgedaan als *'impertinent ende van geen der weerden'* oftewel onbeschaamd en zonder enige waarde. Van Theuven eiste van de markerigter en de geërfden schadeloosstelling voor ondervonden hinder. Hoe dit verder moest worden afgehandeld wordt in de processtukken niet vermeld.

Samenvatting en conclusies in verband met algemene historische informatie over 'de Bockhorst'

Samenvattend en concluderend kan worden gezegd dat de processen ook veel algemene historische informatie over de periode 1450 – 1626 hebben opgeleverd, hetgeen zal blijken uit de volgende punten:

In een document uit omstreeks 1450 werd 'de Bockhorst' in Spankeren een *'seecker vrij adelick erff ende goet'* genoemd. Omstreeks 1450 verkochten de gebroeders *'Gerrit en Derck toe Goer'* een adellijk en tiendvrij erf en goed aan *'Derck thoe Goemsener'*. Deze naam kan 'vertaald' worden als 'Derk die afkomstig is van de Gumster'. In 1450 was 'de Bockhorst' dus al een adellijk en allodiaal goed. Uit de formulering 'erf en goed' blijkt dat het hier ging om landerijen met een huis of minstens een boerderij. Vanaf 1450 lijkt er een relatie te hebben bestaan tussen 'de Bockhorst' en 'de Gumster'.

Ergens tussen 1450 en 1535 is 'de Bockhorst' eigendom geworden van de hertog van Gelre. Vóór 1535 is het landgoed in ieder geval in het bezit geweest van twee of drie generaties hertogen van Gelre. Dat wordt aangetoond door de eerder vermelde goederenruil in

Arnold van Egmond, hertog van Gelre (1410-1473)
(maker onbekend).

1535. In dat jaar ruilde Karel van Egmond, hertog van Gelre het landgoed 'de Bockhorst' samen met een stuk land van de hof 'het Loo' voor een perceel bos in Leuvenheim van Theunis ten Paesse.

Het bosperceel werd aangewend om de wildbaan van de hertog in Leuvenheim te vergroten. Het stuk land van de hof 'het Loo' was door voorzaten van de hertog van het landgoed 'de Bockhorst' afgesplitst en toegevoegd aan de grond van de hof 'het Loo'.

Dat toont aan dat deze voorzaten toen eigenaren waren van zowel 'de Bockhorst' als 'het Loo'. In 1535 werd Theunis ten Paesse dus de nieuwe eigenaar van 'de Bockhorst'. In de brief betreffende deze ruil noemt de hertog het huis op 'de Bockhorst' een tiendvrije adellijke havezate, vrij van lasten en herendiensten.

*Karel van Egmond, hertog van Gelre (1467-1538)
(maker onbekend).*

In 1561 was Toenis de Goemster eigenaar van 'de Bockhorst'. Volgens een gezegelde brief van rechter Conraet van Meeckeren had Toenis de Goemster in 1561 zich schriftelijk verbonden aan een rente van vijf molder rogge uit het erf 'de Bockhorst'. Deze rente was aanvankelijk ten voordele van Jenneken Cloevicx, in 1627 was de rente in het bezit van Jan van den Velden. Dat in 1561 rogge gegeven kon worden uit het erf 'de Bockhorst' toont aan dat het landgoed toen ook uit akkerland bestond. Dat logenstraft de latere bewering

van een aantal geërfden dat 'de Bockhorst' slechts bos en een weide was.

In 1583 werd de adellijke havezate en de meeste andere gebouwen in Spankeren vernield door de Spaanse troepen die onder bevel van legeraanvoerder Taxis plundrend op weg waren naar Zutphen. Wessel Lensinck was toen eigenaar van 'de Bockhorst'. De havezate werd niet opnieuw opgebouwd. Wessel Lensinck was mogelijk een zoon van Toenis de Gomster en een kleinzoon van Theunis ten Paesse, maar dat blijkt niet uit de processtukken. Geertgen Derckss, ook Geertgen Wessels genoemd, die de dochter was van Wessel Lensinck, verkocht de landerijen van 'de Bockhorst' in 1612 aan Daniël van Theuven. De begrenzingen waren vrij nauwkeurig aangegeven: in het noorden lag de grens bij de heide van het Soerense broek dicht bij de wildbaan van de hertog; in het oosten langs de Assenbeek; in het westen aan de enk langs de huidige Bockhorstweg; in het zuiden langs de vrije straat. Waar de laatste begrenzing lag, is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk wordt met 'vrije straat' de weg van Arnhem naar Zutphen bedoeld. Weliswaar lagen tussen 'de Bockhorst' en de weg van Arnhem naar Zutphen nog een tweetal wegen, maar die waren niet 'vrij'. Dat zou betekenen dat 'de Bockhorst' en 'de Gumster' een gezamenlijke begrenzing hadden en één landgoed vormden. Dat verklaart ook de nauwe relatie tussen beide goederen, waarom zoveel 'de Goemster's' (of anders geschreven) en afstammelingen tot 1612 zeggenschap hadden over 'de Bockhorst'. Bijvoorbeeld waarom Thonis de Goemster in 1561 zich kon verbinden aan een rente van vijf molder rogge uit 'de Bockhorst'. Het verklaart ook waarom tijdens het proces 'de Bockhorst' slechts een weide van 'de Gumster' werd genoemd.

Van Theuven heeft omstreeks 1613 op het landgoed weer een havezate en later een watermolen gebouwd, in 1619 gevolgd door een boerderij. Op het Spankerense deel van het landgoed hadden 30 jaar geen gebouwen gestaan, met uitzondering van de hut van de 'snippen-

vanger'. Wel kwam in die periode als stille getuige van de oude bebouwing bij het ploegen steeds puin boven de grond. Thoenis de Goemster, de broer van Geertgen Derckss, verklaarde in 1626 dat na de vernielingen in 1583 het dorp Spankeren *'seedert lange jaere woest ende leedich gelegen heeft'*. Zelfs in 1626, dus 43 jaar later, was alle schade nog niet hersteld. Bijvoorbeeld op het huisperceel van het goed 'de Gumster' had nog geen herbouw van de boerderij plaatsgevonden, maar in plaats daarvan graasden er de koeien. De grote oorlogsschade van 1583 moet een enorme impact hebben gehad op het functioneren van de regio. De meeste huizen waren afgebrand of op een andere manier vernield, het vee en de meeste andere bezittingen waren geroofd of verwoest. Veel inwoners bezaten vrijwel niets meer. Een aantal mensen zal zijn gaan rondzwerven, anderen zijn gaan samenwonen op plekken waar dat nog enigszins mogelijk was. Dit blijkt uit de processtukken waarin wordt verklaard dat *'vremde huijsluijden van wijd en zijd'* zich na de ramp in Spankeren vestigden of men sprak over *'bijwoonende huijsluijden'*. Het was moeilijk om onder die omstandigheden een nieuw leven op te bouwen. De eerder gebruikte formulering 'woest ende leedich' geeft aan dat de grond niet meer werd bewerkt, de akkers vervielen tot 'woeste' grond. Er waren nergens cultuurgewassen te zien. Onder die omstandigheden gaan er grassen, kruiden, hei en struiken groeien. Waarschijnlijk ontbrak het de eerste jaren gewoon aan de middelen om de grond te bewerken, er waren toen bijvoorbeeld vrijwel zeker geen paarden of ossen meer. De wederopbouw van Spankeren moet een langdurig en moeizaam proces zijn geweest. Tot overmaat van ramp herhaalde dit onheil zich in 1624. In dat jaar vielen de Spaanse troepen, aangevoerd door graaf Hendrik van den Bergh, de Veluwe binnen. Opnieuw trokken de troepen plunderend door Spankeren, waarbij de kerk, de watermolen en de meeste huizen in brand werden gestoken. Spankeren is dus in een tijdsspanne van 41 jaar tweemaal voor het grootste deel verwoest.

Portret van graaf Hendrik van den Bergh, gravure van Andreas Vaillant, ca. 1680 (Huis Bergh inv. nr. 135).

Hoe ernstig in 1624 de verwoesting van de havezate en de boerderij waren is niet bekend, maar die werden weer hersteld. Het afbranden van de watermolen is expliciet bekend door de geschriften van de Zutphense predikant Baudartius. Hij verwoorde het als volgt: *'de vyandt heeft de kercke te Spanckeren ende alle de huysen aldaer afghebrandt, sy hebben daer oock eenen watermeulen afghebrandt'*. De molen was zodanig geruïneerd dat hij na de brand niet werd herbouwd.

De boerderij stond waarschijnlijk op het perceel dat 'de Zuybuckhorst' heette. Zoals de naam al zegt lag het perceel ten zuiden van de havezate 'de Bockhorst'. Het landgoed lijkt in de loop de eeuwen niet steeds dezelfde eenheid te zijn geweest. Er werd grond verkocht of aangekocht. Bijvoorbeeld het perceel 'de Zuybuckhorst' is ongetwijfeld deel van het landgoed 'de Bockhorst' geweest.

Echter in 1564 was het echtpaar Johan en Arentien Veren (11) eigenaar van het perceel, want in dat jaar verkochten ze het grondstuk aan Derrick en Catarijna Melisse. Dit echtpaar verkocht het aan Baltis Spaeck en Thonisgen Dericks, die het op hun beurt in 1601 verkochten aan Alijdt van Gelre.

Alijdt van Gelre was de dochter van Karel de Jonge, de bastaardzoon van Karel van Egmond hertog van Gelre, die 'de Gelderse Toren' bewoonde. Alijdt van Gelre stierf in 1629 en heeft 'de Zuybuckhorst' hoogst waarschijnlijk nagelaten aan haar nicht Fenna van Delen. Deze was getrouwd met Wilt Jan baron van Broeckhuysen van 'de Gelderse Toren'. Zij hebben omstreeks 1653 'de Zuybuckhorst' overgedaan aan hun neef Herman van Delen.

Drie generaties Van Theuven hebben 'de Bockhorst' in bezit gehad. Volgens de *'protocolen van bezwaar'* (hypotheekregisters) van 1670 heeft de derde generatie: Daniël, Nicolaes, Beatrix en Geertruyt van Theuven, 6000 gulden geleend van Wilt Jan baron van Broeckhuysen. Als zekerheid voor die lening werd het landgoed 'de Bockhorst' in onderpand gegeven.

Of niet voldaan kon worden aan financiële verplichtingen is niet bekend, maar vanaf 1675 heeft de derde generatie het landgoed in gedeelten overgedaan aan Herman van Delen. Dat gebeurde met medewerking van Wilt Jan baron van Broeckhuysen. Zo werd 'de Zuybuckhorst' weer een onderdeel van het landgoed 'de Bockhorst'.

Hoofdstuk 2

Van Delen

De Van Delen's (ook: Deelen's) waren oorspronkelijk Veluwe jonkers die deel uitmaakten van de ridderschap. De stamvader was Brand van Deelen, die in 1380 werd beleend met het goed 'Esveld' bij Barneveld. De naam van het geslacht is ontleend aan de buurtschap Deelen, gelegen tussen Arnhem en Ede. Herman van Delen, afkomstig van 'De Laar' bij Ede, huwde omstreeks 1590 met een kleindochter van Karel van Egmond, hertog van Gelre.

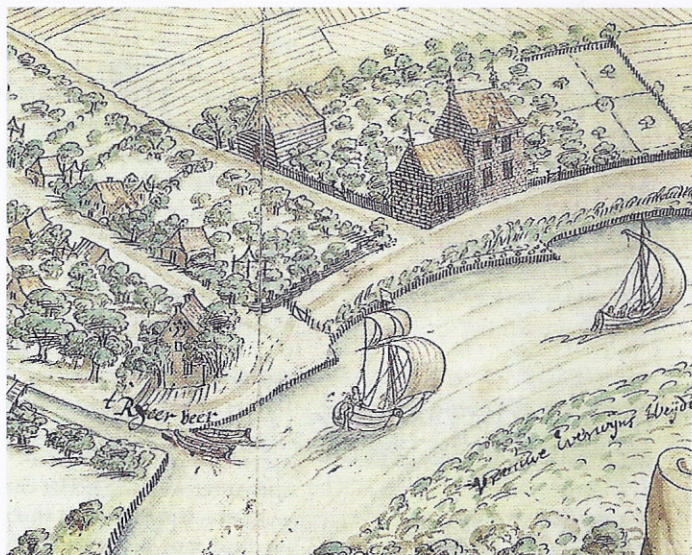

Familiewapen van het geslacht Van Delen (ook: Van Deelen) (tekening O. Andela).

Het paar ging op 'de Gelderse Toren' wonen. Ze kregen twee kinderen: Fenna en Carel. Fenna erfde van haar tante en zus van haar moeder, Aleyda van Gelder, in 1629 een stuk land dat 'de Zuybuckhorst' (zie boven) werd genoemd. Het perceel grensde aan het landgoed 'de Bockhorst' en het lag ten zuiden van de havezate. Dat verklaart mogelijk de naam. De Van Delen's hebben geen gelukkige tijd in Spankeren gehad.

In februari 1624 plunderden de Spaanse troepen 'de Gelderse Toren'. Herman van Delen, die ziek te bed lag, werd naakt de uiterwaarden ingejaagd. Het was bitter koud en Herman heeft dat niet overleefd. Zijn zoon Carel van Delen erfde het landgoed 'de Gelderse toren'. Carel had twee zoons: Herman en Valerius. Het zou in de rede liggen dat één van hen de volgende eigenaar van het landgoed zou worden, maar zover is het niet gekomen. Een noodlottige gebeurtenis heeft de fami-

lie ernstig in diskrediet gebracht. Op een zomerse dag besloten de gebroeders, na werkzaamheden in Arnhem, om verkoeling te zoeken in de IJssel bij Rheden. Daarna gingen zij naar het veerhuis aldaar, om er wat te drinken. Hier kreeg Herman onenigheid met de waardin, die hem vervolgens geen drank meer wilde verstrekken. Er ontstond een scheldpartij waarbij Herman de vrouw met zijn degen op het hoofd sloeg. Op haar hulpgeroep kwam de veerbaas, Hendrik Stevens, binnenstormen om Herman met een 'gavel' (hooivork) te lijf te gaan. Om dat te voorkomen bracht Valerius de veerbaas met zijn degen een steek toe, naar later bleek een dodelijke steek. De gebroeders werden gearresteerd en gevangen gezet in de Janspoort in Arnhem. Herman werd veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Valerius werd ter dood veroordeeld, hij zou door de scherpreechter met het zwaard worden geëxecuteerd 'datter de doot nae volge anderen ter exempel'. Het vonnis is niet voltrokken omdat Valerius uit de Janspoort wist te ontsnappen en naar Duitsland vluchtte.

Uitsnede van een kaart van Rheden die waarschijnlijk door Nicolaes of Isaac van Geelkercken is gemaakt. Rechtsboven is het veerhuis weergegeven (Gelders archief, archief Hof van Gelre, inv. nr. 5652, AKV352).

Door deze moord waren de beide erfgenamen van Carel van Delen uit beeld. Later zou een kroniekschrijver aantekenen dat de gebroeders op een onbekend tijdstip in het buitenland waren overleden. Carel van Delen deed 'de Gelderse Toren' over aan zijn zus en zwager, Fenna van Delen en Wilt van Broeckhuysen. Zoals al eerder vermeld, was Fenna in het bezit van het perceel 'de Zuybuckhorst, dat ze waarschijnlijk in 1653 had verkocht aan haar neef van 'het Laar' bij Ede, die ook Herman heette. Door deze aankoop verwierf hij ook het recht op het gebruik van markegronden van de marke Spankeren - Soeren. Hij was dan ook aanwezig op de markevergadering van 25 juli 1655. Dat werd als volgt in het markeboek genoteerd: *'Presente heeren Marckgenoten (...) D'heere herman van Deelen tot Laer Ontvanger Generaal des Velusen Quartiers'*. Daarnaast waren ook aanwezig: *'D'heere van Broeckhuijsen tot de Toorn, Capitein ende Commandeur tot Deventer'* en *'D'heere Carl van Delen tot Spankeren, ontvanger des ambts Rheede'* en *'D. van Theuven'*. Om markegenoot te kunnen zijn moesten deze vier heren dus grond in bezit hebben gehad in Spankeren of Laag-Soeren. Herman van Delen tot Laer, bezat 'de Zuybuckhorst', Wilt van Broeckhuysen bezat het landgoed 'de Gelderse Toren' ('tot de Toorn') en Van Theuven bezat het landgoed 'de Bockhorst'. Wat het grondbezit van Carel van Delen was is onduidelijk. Mogelijk is er wel een aanwijzing. In het moordproces van zijn zoon Herman, wordt deze: Herman van Delen, ambtsjonker van de Hof te Loo in Spankeren genoemd. Mogelijk had Carel van Delen na de verkoop van 'de Gelderse Toren' nog wel dit oude domein van de hertog in bezit. Zoals al eerder vermeld heeft *'Herman van Delen tot Laer'* vanaf 1675 het landgoed 'de Bockhorst' in gedeelten verworven. Deze Herman was Ontvanger-Generaal van de Veluwe, in deze functie moest hij controleren of de opgelegde grondbelasting in de verschillende schoutambten was afgedragen. Hij was in 1650 gehuwd met Geertruid van Wijnbergen. Het echtpaar kreeg tien kinderen, waar-

onder Albert, Evert en Gerberich. Herman van Delen overleed in 1681, waarna zijn zoon Albert 'de Bockhorst' erfde. Albert was in 1678 toegelaten tot de Ridderschap van de Veluwe. Na het overlijden van zijn vader nam hij diens functie van Ontvanger-Generaal over. Daarnaast was hij enige tijd burgemeester van Arnhem. Hij had een woning in Arnhem en zal dan ook niet veel tijd op 'de Bockhorst' hebben doorgebracht. Hij overleed op 72-jarige leeftijd in 1724, ongehuwd en kinderloos. Albert had in 1710 'de Bockhorst' overgedaan aan zijn broer Evert. Deze was toen 57 jaar oud. Hij had een militaire loopbaan gehad en de rang van brigadier bereikt. Hij vond het tijd om het wat kalmer aan te doen. Het feit dat hij toen ambtsjonker in Rheden kon worden, met de daaraan verbonden beloning, zal zeker een rol hebben gespeeld. Evert heeft er niet lang profijt van gehad, want hij stierf, eveneens ongehuwd, al in 1714. Veel van zijn broers en zussen waren toen al overleden, zijn zuster Gerberich zou uiteindelijk 'de Bockhorst' erven. Zij was in 1696 op 38-jarige leeftijd gehuwd met de drie jaar oudere Willem Jan baron van Dedem.

Dit schilderij is uit de privé-collectie van Van Dedem. Afgebeeld zijn Willem Jan baron van Dedem met echtgenote Gerberich van Delen en hun drie kinderen, twee dochters en de zoon Gijsbert Willem (R. Koets, 1708) (foto: Wim van den Beukel).

Hoofdstuk 3

Willem Jan van Dedem, Gijsbert Willem van Dedem en Coenraad Willem van Dedem

Willem Jan van Dedem was in 1656 geboren in Zwolle, als zoon van Gijsbert van Dedem, die burgemeester van Zwolle was. Het geslacht Van Dedem was oorspronkelijk afkomstig uit Westfalen en werd al vermeld in de 13e eeuw. Leden van het geslacht hadden zitting in de Bentheimse ridderschap. Willem Jan had een succesvolle militaire loopbaan. Hij werd in 1689 majoor bij de infanterie, in 1696 luitenant-kolonel en in 1704 kolonel. Hij huwde in 1696 Gerberich van Delen. In 1703 kocht hij de havezate 'Den Berg' in Dalfsen, die vervolgens grondig werd vernieuwd.

Op de voorgevel en op vazen bij de poort is het alliantiewapen Van Dedem en Van Delen uitgehouwen in Bentheimer steen. Na het overlijden van Evert van Delen in 1714 kwam 'de Bockhorst' via zijn echtgenote Gerberich in het bezit van Willem Jan van Dedem. De opbrengsten van het landgoed werden vervolgens vrijwel zeker voor een belangrijk deel gebruikt om van havezate 'Den Berg' een fraai en comfortabel landhuis te maken. Dat dit gelukt is kan nu nog worden bewonderd; het huis is sinds 1704 vrijwel onveranderd blijven voortbestaan. Het wordt nu beheerd door de Van Dedem-Den Berg Stichting. Willem Jan en Gerberich hebben van tijd tot tijd zeker op 'de Bockhorst' verbleven, mogelijk vooral voor de jacht.

Op korte afstand van 'de Bockhorst', ongeveer 15 minuten gaans per koets, lag 'de Hof te Dieren', die in 1647 was gekocht door stadhouder Willem II. Bij 'de Hof' had hij een grote wildbaan laten aanleggen, waarin hij onder andere edelherten en wilde zwijnen hield. In de navolgende jaren kwamen stadhouders en prinsen van Nassau er regelmatig jagen. Ongetwijfeld werden ook jonkers uit de omgeving uitgenodigd voor jachtpartijen van de stadhouders, hetgeen een grote aantrekkingskracht zal hebben uitgeoefend op de regionale adel.

Het huis 'Den Berg' in Dalfsen, dat in 1703 door Willem Jan baron van Dedem grondig werd vernieuwd (foto: Wim van den Beukel).

Het hoofddomicilie van Willem Jan en Gerberich was havezate 'Den Berg'. Dat is ook logisch, uit beschrijvingen en beelden blijkt 'Den Berg' groter en comfortabeler te zijn en meer uitstraling te hebben dan 'de Bockhorst'. Op de hoge leeftijd van 80 jaar werd Willem Jan van Dedem nog ingeschreven bij de ridderschap van de Veluwe. Eigenlijk was dat alleen mogelijk als 'de Bockhorst' zijn hoofddomicilie was. Kennelijk werd dat niet al te nauw genomen, of hij is op zijn oude dag nog op 'de Bockhorst' gaan wonen. Willem Jan en Gerberich kregen drie kinderen, waaronder Gijsbert Willem, die in 1697 werd geboren. Deze huwde in 1727 met Theodora van Ysselmuden, vrouwe van Rollecate.

Uit dit huwelijk werden meerdere kinderen geboren, onder andere twee zoons: Willem Jan en Coenraad Willem. Na het overlijden van zijn vader erfde Gijsbert Willem het landgoed 'de Bockhorst'. Het liep met hem echter slecht af. Wegens begane manslag op zijn jager, Jan Kramer, moesten Gijsbert Willem en zijn oudste zoon, die medeplichtig was aan de moord, naar het buitenland vluchten.

Zij vestigden zich op het goed 'De Driesberg' bij Kleef. Gijsbert Willem was een heetgebakerd heerschap, hij had al eerder problemen gehad met zijn personeel. Vader en zoon werden uit de ridderschap van Overijssel gezet en keerden ook nooit meer terug naar Overijssel. Na het overlijden van Gijsbert Willem in 1762 werd in 1763 een boedelscheiding gemaakt waarbij de tweede zoon, Coenraad Willem, in het bezit kwam van 'de Bockhorst'.

Het alliantiewapen Van Dedem – Van Delen op de gevel van huis 'Den Berg' in Dalfsen (foto: Wim van den Beukel)

Dat inkomen uit 'de Bockhorst' werden overgeheveld naar 'Den Berg' blijkt uit een briefje dat op 6 februari 1765 door Coenraad Willem werd gestuurd naar zijn rentmeester. In de brief verzoekt hij hem om 1500 gulden met de 'Hattemer wagen' (postwagen?) mee te geven voor 'Den Berg'. Deze 1500 gulden was ongeveer de netto jaaropbrengst van de zes boerderijen en twee keuterboerderijtjes ('katersteden') die tot het landgoed 'de Bockhorst' behoorden. De 'katersteden' waren vaak niet meer dan een hut en bestaan nu dan ook niet meer. De zes boerderijen bestaan evenwel, al dan niet grondig verbouwd, nog steeds:

Naam of omschrijving omstreeks 1685

Huidige naam en plek

toen: 'Zuybuckhorst'

nu: 'Op 't Schaar', Bockhorstweg 10

toen: 'Hof te Tuten' of 'Vijftuytenhof'

nu: 't Tasselder', Beukenlaan 4

toen: Hofstede met houtgewas

nu: 'Gronauwe', Beukenlaan 2

toen: 'Grote hof te Loo'

nu: 'De Peppel', Kerkweg 21

toen: Hofstede aan het broekveld

nu: 'De Aschberg', Kappersweg 2

toen: Hofstede in het broek

nu: Fam. R. Kappers, Kappersweg 8 (mogelijk
Dirkjeshoeve genaamd)

Boerderij 'Op 't Schaar', Bockhorstweg 10
(foto: Han Uenk).

'De Bockhorst' had ook andere inkomsten, bijvoorbeeld uit de grote tiend, ook wel tiend toe Loo genoemd. Jaarlijks werd tien procent van de opbrengst van bepaalde akkers in Spankeren afgedragen. In 1763 had houtverkoop een bedrag van 4464 gulden opgebracht. Het was de bedoeling dat Coenraad Willem zich op den duur in Spankeren zou vestigen en zijn gevluchte broer op 'Den Berg'. Daarom heeft hij het plan opgevat om 'de Bockhorst' gedeeltelijk af te breken en opnieuw op

te bouwen. Dat zou in 1765 moeten gebeuren. Echter, de Staten van Overijssel verboden de gevluchte broer om terug te keren en Coenraad Willem moest toen 'Den Berg' overnemen. In 1768 was hij voor de laatste keer op de markevergadering van Spankeren en Soeren, 'in de Kerke van Spankeren'. Hij besloot in 1769 om het landgoed 'de Bockhorst', te verkopen aan Walrandus Feriet. Het landgoed werd als 'een vrij allodiael en onbeswaert goedt' verkocht. Drie generaties Van Dedem hebben het landgoed in totaal 55 jaar in bezit gehad.

Boerderij 't Tasselder', Beukenlaan 4 (foto: Han Uenk).

Hoofdstuk 4

Walrandus en Paulus Feriet

Walrandus Feriet behoorde tot een geslacht dat oorspronkelijk afkomstig was uit Lotharingen en al in de 16e eeuw was overgegaan tot het protestantisme. Het was een geslacht van magistraten en militairen. Zijn grootvader was officier en emigreerde in 1670 naar de Republiek der Verenigde Nederlanden, omdat in het Franse Leger geen protestantse officieren werden geduld. In de Republiek werd hij officier bij de Hollandse gardes. Walrandus was de zoon van luitenant-generaal Louis Feriet (1679-1756). Hij trouwde in 1751 met Sophie Margaretha Westenberg uit Lochem. Het huwelijk werd voltrokken in de kerk van Velp.

Het echtpaar kreeg drie kinderen: de dochters Maria Louise en Elsabé en een zoon genaamd Paulus. Walrandus kocht in 1769 het landgoed 'de Bockhorst' voor een bedrag van fl. 57.600,--. Vanaf 1770 bezocht Walrandus trouw de markevergaderingen. Op de vergadering van 31 oktober van dat jaar werd hij vermeld onder de aanwezigen als *'De Heer Capitein Ferriet, als heer van de Bockhorst'*.

Boerderij 'Gronouwe', Beukenlaan 2 (foto: Han Uenk).

Militair gezien was deze periode er een van toenemende spanningen. Bijvoorbeeld de Republiek kwam in 1780 in oorlog met Engeland, en in 1787 viel Pruisen de Republiek aan. Er was behoefte aan kaarten van strategisch belangrijke plaatsen. Dat leidde tot een sterke intensivering van de militaire cartografie. Rivieren speelden een belangrijke rol bij de verdediging van het land, zo ook de IJssel. Militairen hadden behoefte aan kaarten van rivieren met een betrouwbaar beeld van de terreingesteldheid aan weerszijden van deze rivieren.

Om dat te realiseren gaf stadhouders Willem V op 6 juli 1773 opdracht aan luitenant-ingenieur Herman van Hooff, cartograaf bij de Genie, om *'Eene Kaarte te formieren van het terrein tusschen Nijmegen, de rivier de Whaal op, en de Rijn af, over Arnhem, langs den IJssel, over Doesburg, Zutphen, Deventer, Zwolle en Campen,*

Boerderij 'De Peppel', Kerkweg 21 (foto: Han Uenk).

tot aan Zwarte Sluis' (...). Van Hooff is ruim vijf jaar bezig geweest met opmeten en tekenen. Het resultaat waren kladkaarten, die in tekenkamers werden omgezet in nette kaarten en uiteindelijk onderdeel werden van de zogenaamde 'Hottinger-atlas' (kapitein ingenieur Johan Heinrich Hottinger was eveneens een cartograaf bij de Genie). Herman van Hooff moet dus ergens tussen 1773 en 1777 geruime tijd in Spankeren en omgeving hebben verbleven. Ongetwijfeld heeft hij toen als officier de medeofficier Walrandus Feriet bezocht. Deze was inmiddels opgeklommen tot luitenant-kolonel. Mogelijk heeft Van Hooff zelfs op 'de Bockhorst' gelogeed. Hoe dan ook, hij was vaak genoeg op 'de Bockhorst' om de oudste dochter, Maria Louise, voor zich te winnen, want zij trouwde op 7 augustus 1777 in de kerk van Spankeren. De andere dochter, Elsabé, trouwde met een doctor in de theologie, Johannes Wilhelmus Tilanus, die predikant was te Harderwijk. De zoon, Paulus Feriet, ging medicijnen studeren en promoveerde. Hij heeft waarschijnlijk nooit een artspraktijk uitgeoefend, want als beroep gaf hij op landeigenaar te zijn. Hij is vrijgezel gebleven. Walrandus Feriet is op 16 maart 1791 op 'de Bockhorst' overleden. Na het overlijden van zijn vader is Paulus op 'de Bockhorst' gaan wonen. De afhandeling van de nalatenschap verliep vervolgens moeizaam

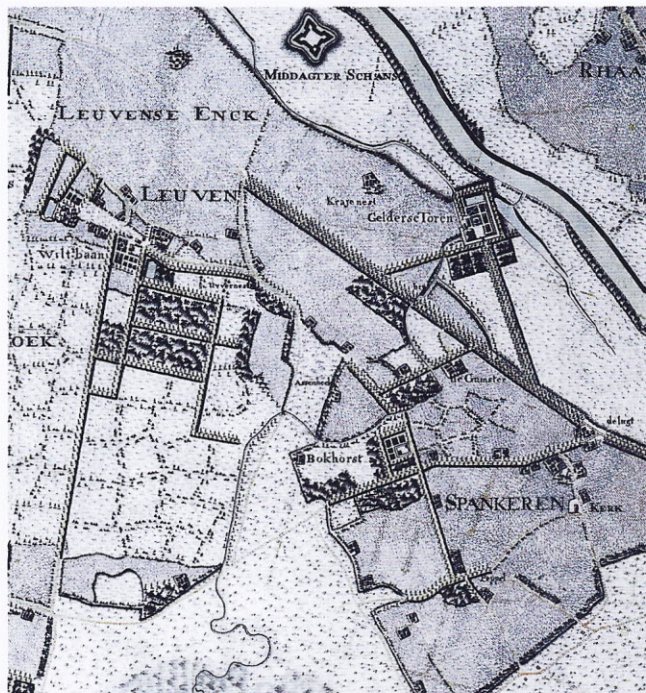
en duurde erg lang. Uiteindelijk werd Paulus in 1804 eigenaar van het landgoed. Hij mocht niet erg lang van zijn eigendom genieten, want hij stierf al in 1821 op 59-jarige leeftijd. Volgens zijn laatste wilsbeschikking kreeg zijn enige nog levende zuster, Elsabé, een legaat van fl. 4000,--, daarnaast de inboedel en het vruchtgebruik van de havezate en de landerijen. Hoe zij het vruchtgebruik van de havezate heeft vormgegeven is niet helemaal duidelijk. In ieder geval heeft zij geprobeerd om het huis te verhuren, want in 1832 en 1836 werden daartoe advertenties geplaatst in enkele kranten.

† § † TE HUUR: het LANDHUIS de Bokhorst, ook voor Winterverblijf geschikt, bestaande uit zes groote en kleine VERTREKKEN, KEUKEN, Kelder, STALLING enz., alsmede MOESTUJEN, VRUCHTBOOMEN, LANEN rondom het Huis, uitgestrekte JAGT; alles zeer aangenaam gelegen nabij Spankeren en Dieren, $\frac{1}{2}$ uur van Zutphen, $\frac{2}{3}$ uur van Arnhem; alles te aanvaarden 10. November aanstaande. Te bevragen bij G. J. K. A. T. E. M. A. N., Tuinman op de Bokhorst, wonende te Spankeren. Brieven franko.

Advertentie in de Arnhemsche Courant van 24 juli 1832, waarin het landhuis 'de Bokhorst' te huur wordt aangeboden.

Of het huis verhuurd is en eventueel aan wie, is niet bekend. Voorts gingen er drie legaten naar zijn personeel als beloning voor trouwe diensten: fl.1500,-- voor zijn tuinman Gerrit Jan Katerman, fl. 200,-- voor zijn dienstmeid H. ten Broeke en fl.150,-- voor zijn oppasser. De vier kinderen van zijn zusters werden als erfgenamen benoemd. De erfenis zou hen pas toevallen na het overlijden van Elsabé. Paulus Feriet had mr. N.H. Schrassert, die vrederechter te Brummen was, benoemd als zijn executeur-testamentair. Bij de taxatie voor het successierecht werd het onroerend goed geschat op fl. 33.807,-- en het roerend goed op fl.1187,--. Elsabé overleed in 1840 op 86-jarige leeftijd, waarna de erfgenamen konden beschikken over havezate en landgoed. Eén van de erfgenamen was Paulus Statius Reinier, de zoon van Maria Louise Feriet en Herman van Hooff.

Hij zal na 1840 nog een belangrijke rol gaan spelen in Spankeren en omgeving. Om de nalatenschap van Paulus Feriet te kunnen verdelen, besloten de erfgenamen om het huis en het landgoed in veiling te brengen.

Deel van een geniekaart die in 1781 werd gemaakt door Herman van Hooff als onderdeel van de Hottinger-atlas. De zoon van Herman van Hooff zou later markerichter worden van Spankeren, Dieren, Laag-Soeren en Ellecom en op 'de Bokhorst' gaan wonen (NA, 4.OSK-Y10XVI).

Hoofdstuk 5

Paulus Statius Reinier van Hooff

Paulus Statius Reinier van Hooff werd in 1786 in Zutphen geboren en groeide op in Deventer. Hij had evenals zijn vader een militaire loopbaan, voor een belangrijk deel bij de Genie. Hij werd adjudant van de prins van Oranje, de latere koning Willem II. In die functie heeft hij in 1815 de slag bij Waterloo meegemaakt, waarbij Napoleon definitief werd verslagen.

Bij zijn pensionering had hij de hoge rang van luitenant-generaal bereikt en werd hem het Grootkruis der Nederlandse Leeuw verleend. Ongetwijfeld heeft hij in zijn jonge jaren bij zijn oom Paulus Feriet op 'de Bockhorst' gelogeerd. Dat heeft waarschijnlijk een positieve indruk nagelaten, want bij de veiling van het landgoed was hij als enige erfgenaam aanwezig als koper.

In verband met deze veiling werd op dinsdag 9 juni 1840 een bijeenkomst belegd in het logement 'het Wapen van Gelderland' in Dieren, voor de inzet van de te veilen percelen (kavels). Volgens een advertentie in de Arnhemsche Courant zou het volgende in veiling worden gebracht: 'De Oud-Adellijke en

Tiendvrije Havezathe De Bockhorst; bestaande uit Heerenhuis, Koetshuis met Stalling, Vruchtbaren Moestuin en Boomgaard, waarin vele fijne vruchtboomen; Lanen van zware en gave of welig ter groei staande, Opgaande, meest Eiken- of Beukenboomen; Akkermaals- Dennenbosschen, en verdere houtgewassen; vruchtbaar Bouw- en Weiland; zes daaronder behoorende Boerenerven, benevens eene Katerstede; en verder onderscheidene in de nabijheid afzonderlijk liggende stukken Bouw- Weiland en uitmuntende Uiterwaard, te zamen groot 112 Bunders, 10 Roeden en 64 Ellen, grootendeels in Spankeren onder Dieren, en gedeeltelijk in Leuvenheim onder Brummen gelegen, met de tot deze goederen behoorende Regten op de uitgebreide Mark van Dieren Zoeren en Spankeren; de Plaatsen in de Kerk te Spankeren en eindelijk den Spankerenschen Tiend of Tiend Toe Loo'. (...)

De HAVEZATHE, DE BOCKHORST en verdere LAN- DEN onder Spankeren en Brummen gelegen, in vroegere Couranten en bij Bijetten breeder omschreven, zijn bij den laetst verhoogd als volgt:		
N ^o .		
1.	HUIS de Bockhorst . . .	f 11,301.
2.	BOUWMANS-ERF . . .	» 7,702.
	1 en 2 in Massa f	19,030.
3.	ERF de Tusseler . . .	» 2,881.
4.	Idem de Gronouwe . . .	» 5,303.
5.	Idem de Peppel of Hof te Loo . .	» 5,033.
6.	AKKERM-BOSCH, het Goor . .	» 1,508.
	5 en 6 in Massa f	6,660.
7.	ERF de Asberg . . .	» 2,560.
8.	BOUWMANS-ERF . . .	» 2,260.
9.	KATERSTED . . .	» 1,060.
10.	BOUWLAND en BOSCH de Hollweg . . .	» 1,160.
11.	BOSCH . . .	» 1,315.
	1 tot en met 11 in Massa f	45,520.
12.	BOUWLAND . . .	» 1,012.
13.	Idem . . .	» 580.
14.	Idem de Enisplaats . . .	» 1,137.
15.	Idem . . .	» 94.
16.	Idem . . .	» 708.
17.	Idem . . .	» 200.
18.	WEILAND, het Brownland . .	» 602.
19.	BOSCH, het Peppelensteg . .	» 1,501.
20.	UITERWAARDEN WEILAND . . .	» 5,011.
21.	BOUW- en WEILAND, enz. . .	» 620.
	20 en 21 in Massa f	11,005.
22.	De Spankerensche Tiend . . .	» 525.

Bericht in de Arnhemsche courant van 13 juni 1840 over de verhoging van de inzet en de veiling van de Havezathe De Bockhorst en verdere Landen onder Spankeren en Brummen gelegen(...).

Het huis de Bockhorst, met Tuinen en Wandeling, enz., zeer nabij den Straatweg tusschen Arnhem en Zutphen gelegen, is door Grachten van loopend water omgeven, en kan dadelijk bij den toeslag in eigen gebruik genomen worden. Ongeveer 40 perceelen zware Eiken en Beuken, staande op de Boerenerven en langs den openbaren weg, zullen op nader te bepalen tijd afzonderlijk geveild worden. Voor meerdere inlichtingen, inzage der Kaart, en der bewijzen van eigendom, gelieve men zich te melden ten Kantore van Notaris Mr. Taaij te Arnhem, en, voor de aanwijzing bij den op eene der Hoeven wonenden bouwman Gerrit Jan Katerman'.

Boerderij 'De Aschberg', Kappersweg 2 (foto: Han Uenk).

Kort na de genoemde bijeenkomst werd opnieuw een advertentie geplaatst, nu met de bedragen waarvoor de verschillende percelen waren ingezet. Vervolgens zijn op 23 juni alle percelen bij toeslag geveild in het logement 'de Kroon' in Dieren. In het proces verbaal van de veiling worden naast het huis 'de Bockhorst' onder andere zes boerderijen en één 'katerstede' (keuterboerderij) genoemd, allen gelegen in Spankeren. Perceel 1: het huis 'de Bockhorst' 'bestaande uit zes groote en

*kleine vertrekken, keuken, kelder, koetshuis met stal-
ling, alsmede moestuinen, vruchtbomen en lanen*'. Per-
ceel 2: vóór 'de Bockhorst' gelegen *'een bouwmansef,
bestaande uit huis, schuur, bakoven, enz.'*, de pachter
was Albert van Schaar (nu 'Op 't Schaar', Bockhorst-
weg 10). Perceel 3: *'het erf den Tusseler met bouw- en
weiland en akkermaalsbos'*, de pachter was Hendrik
Lucas van 'de Gumster' (nu 't Tasselder', Beuken-
laan 4). Akkersmaalsbos bestond vaak uit eikenhakhout
en zogenaamd 'boerengeriefhout'. Jonge uitlopers van
ongeveer zeven jaar van het eikenhakhout werden ge-
kapt en geschild. De schors bevat 'eek' (looizuur), die
gebruikt werd bij de leerlooierij. Het geschilde en ge-
droogde hout brandt zeer fel en werd vooral door bak-
kers gebruikt om de ovens heet te stoken. Boerenge-
riefhout bestond onder andere uit essen. Het buigzame
essenhout werd gebruikt om stelen voor onder andere
schoppen, harken en hooivorken te maken. Perceel 4:
'het erf Groenouwe met landerijen', de pachter was
Willem Schut (nu 'Gronouwe', Beukenlaan 2). Perceel
5: *'het erf de Peppel of Groote Hof te Loo, bestaande
in huis, schuur, twee schaapskooien, twee hooibergen,
benevens hof, boomgaard, bouwland en akkermaals-
heggen, groot 16 bunders (een bundel is ongeveer één
ha), 34 roeden en 71 ellen (...), (nu 'de Peppel', Kerk-
weg 21) 'Gaande uit een zeer gering gedeelte van dit
erf tiend (onderdeel van de 'Grote tiend of 'Tiend toe
Loo') bezwaard met eenen jaarlijkschen uitgang (soort
belasting) aan het domein van een nieuw mud rog en ten
dele in pacht bij Breunis Gerritsen, aan wie toebeho-
ren de Karnmolen, het Bakhuis, en eenen ingemetselde
kookpot'*. Deze grote kookpot werd ondermeer gebruikt
voor het koken van wit wasgoed, maar ook voor het
koken van varkensvoer. De genoemde akkersmaalheg-
gen bestonden vaak uit meidoorns en sleedoorns. De
dichte en doornige heggen waren vooral bedoeld om
schapen tegen te houden. Naast veekering leverde de
heg ook brandhout. In het najaar, als er een varken
werd geslacht, werden er ook worsten gemaakt. In de

sleedoornheg werden dan grote doorns verzameld om
daarmee de dichtgeknoopte worsten aan begin en einde
dicht te steken. Perceel 6: *'As- of Haasberg'*, de pachter
was Jan Jansen Maser, (nu 'de Aschberg', Kappersweg
2). 'As' of 'Asch' in de naam verwijst naar de es, zo-
als bij het eerdergenoemde boerengeriefhout genoemd.
Het komt ook voor in de oude naam van de Soerense
beek: de Assenbeek. Perceel 7: Deze boerderij werd
'Hofstede in broek' genoemd, de pachter was Herma-
nus Hermesen. Waarschijnlijk is het de boerderij van de
familie R. Kappers,

Boerderij fam. R. Kappers, Kappersweg 8 (foto: Han Uenk).

Kappersweg 8, die nu nog bestaat. De boerderij werd
ook wel 'Dirkjes hoeve' genoemd. Het broek grensde
toen meteen noordelijk aan de Kappersweg. Perceel
8: *'Katerstede'* (keuterboerderij) lag eveneens aan de
Kappersweg, maar bestaat niet meer. De pachter was
Gerrit Jan Katerman, de tuinman van 'de Bockhorst'.
Het is wel duidelijk hoe hij aan zijn naam kwam.

Generaal van Hooff verwierf bij de veiling de havezate
'de Bockhorst', de twee boerderijen percelen 2 en 3, de
Beukenlaan en bossen aan weerszijden van de Bock-
horstweg gelegen, ten noorden van de Beukenlaan. Hij
verkreeg zo een aaneengesloten stuk grond van 43 ha.

Het hele landgoed van 115 ha werd geveild voor in totaal fl. 71.861,--. Na zijn pensionering ging het gezin Van Hooff op 'de Bockhorst' wonen. Het echtpaar Van Hooff had acht kinderen, zeven dochters en één zoon. Twee dochters overleden op jonge leeftijd. De zoon had in navolging van zijn vader ook een militaire loopbaan bij de Genie, maar was minder succesvol, hij bereikte slechts de rang van kapitein. Hij verbleef lange tijd in het garnizoen van Woerden. Van de dochters trouwde er slechts één, de anderen bleven bij hun ouders. Toen de familie zich in Spankeren vestigde bestond zij dus uit zes personen. Dat de generaal met pensioen was wilde geenszins zeggen dat hij het rustiger aan deed.

Kaart van Spankeren ontleend aan de Kadastrale Atlas Gelderland 1832, Dieren. Ingekleurd het landgoed 'de Bockhorst' ca. 1825, geel: bouwland, lichtgroen: weilanden, donkergroen (wel of niet gearceerd): bomen of akkermaalshout, lichtbruin: tuinen of boomgaarden, blauw: water, grijs: wegen of paden, paars: erven en rood: gebouwen. Tot het landgoed behoorden nog twee schaapskooien, die

op de 'Dierense Hoogte' stonden en ongeveer 6 ha grond in Leuvenheim, ca. 5 ha bos en ruim 1 ha bouwland.

Uitvergroting van deze kaart staat op pagina 43.

Generaal van Hooff was als mede-markegenoot op 21 april 1841 voor de eerste keer op de vergadering van de marke van Spankeren, Dieren, Soeren en Ellecom. Hij werd samen met baron van Rhemen van 'de Gelderse Toren' en de heer Bronkhuizen van 'huize Laag Soeren', benoemd tot het driemanschap van commissarissen, dat belast werd met de uitvoering van het plan tot verdeling van de marke. In datzelfde jaar werd hij gekozen tot markerichter. In die functie stond hij aan het hoofd van een grote marke, die 1400 ha woeste grond bezat. Tussen 1841 en 1850 was de voorbereiding en het verdelen van de marke een enorme klus. Allereerst moest er grond verkocht worden om voldoende geld te krijgen om landmeters te kunnen betalen en de markegrond te kunnen ontsluiten. Er moesten wegen worden aangelegd, sloten worden gegraven en begrenzingen van percelen worden aangegeven. Er moest precies worden vastgesteld wie in Spankeren, Dieren, Laag-Soeren en Ellecom markegenoot was en op welk deel van de grond men recht had. De verdeling van de markegrond was gebaseerd op de oppervlakte grond die men al in bezit had. Iemand die al veel grond bezat kreeg ook veel markegrond toegewezen. Landgoedeigenaren hebben dus groot voordeel gehad van de verdeling van de markegronden. Zo ook generaal Van Hooff. Hij verwierf zelf 40 ha broekgrond. Daarnaast kocht hij een stuk grond van ongeveer 20 ha gelegen in de hoek gevormd door de kruising van de Bockhorstweg en de Kappersweg. Op zaterdag 30 november 1850 riep de markerichter alle markegenoten bijeen voor een vergadering in de kerk van Spankeren. Daar werd toen de gecombineerde marke Spankeren, Dieren, Laag-Soeren en Ellecom ontbonden verklaard. Tussen 1844 en 1850 heeft Van Hooff de oorspronkelijke enigszins geometrische tuinaanleg van 'de Bockhorst' laten veranderen in landschapsstijl. Het bos achter het huis werd opnieuw ingeplant. De rechthoekige strakke omgrachting werd aan de voorkant van het huis gedicht en vergraven tot een min of meer hoefijzervormige slingervijver.

Een deel van het landgoed 'de Bockhorst' op een detail van de kadasterkaart van Dieren uit 1832. Duidelijk te zien is de rechthoekige omgrachting van het huis 'de Bockhorst' en het koetshuis (lichtgroen: weiland, donkergroen: laanbomen, bruin: bos of akkermaalshout, geel: bouwland, gestippeld: boomgaard, blauw: water, grijs: sier- of moestuin).

Generaal Paulus Statius Reinier van Hooff stierf, twee jaar na het overlijden van zijn echtgenote, in 1865 op 'de Bockhorst'. Het echtpaar Van Hooff en later de twee dochters en de zoon, werden begraven in het familiegraf op het kerkhof in Spankeren. Het graf ligt op de noordoost hoek tegen de kerk aan.

Eveneens in 1865 hebben de erfgenamen het landgoed in een aantal percelen in veiling gebracht. Na ruim 400 jaar hield het landgoed op te bestaan. Het huis met tuinen en de laan werd gekocht door E.J.L. Koch uit Amsterdam.

Uit de nalatenschap van zijn vader erfde kapitein Willem Frederik George Lodewijk van Hooff de 20 ha grond in de hoek ten westen van de kruising van de Bockhorstweg en de Kappersweg. Hier liet hij in 1866 een een-

voudig huis bouwen met de naam 'Denk en Werk'. Na zijn pensionering is hij daar in 1870 gaan wonen. Zijn twee zusters, Hendrika en Walrandina, hebben zich in 1877 vanuit Zeist bij hem gevoegd.

Volgens de kapitein was de filosofie achter de naam dat denken aan werken vooraf diende te gaan. Van Hooff was er van overtuigd dat landbouwactiviteiten alleen goed konden functioneren als dit in samenhang met studie en onderzoek gebeurde. Hij stimuleerde dit door een bibliotheek aan te leggen met veel stichtelijke en landbouwkundige literatuur.

De inwoners van Spankeren konden kosteloos gebruik maken van deze literatuur. Op verzoek van kapitein Van Hooff heeft de Spankerense postbode, Gerrit Zonnenberg, tijdens zijn rondes de boeken verspreid en ingenomen. De kapitein is als laatste van de familie Van Hooff op 75-jarige leeftijd, in 1893 in Spankeren overleden.

Hij had zijn bibliotheek vermaakt aan Gerrit Zonnenberg, met de verplichting de boeken te blijven verspreiden. De erfgenamen, de kinderen van zijn enige getrouwde zuster, hebben het landgoed 'Denk en Werk' in 1893 verkocht. Het huis is in 1944 wegens bouwvaligheid gesloopt.

De luitenant-generaal Paulus Statius Reinier van Hooff, dezer dagen te **Spankeren** overleden, heeft in 1815 als adjudant van den prins van Oranje (later koning Willem II) de gevechten bij Quatre-Bras en Waterloo bijgewoond. Toen de prins op 18 Junij bij een charge der vijandelijke kavallerie werd gewond, was het van Hooff, onder wiens geleide hij op een deurpaneel van Mont- St.-Jean naar het hoofdkwartier van den hertog van Wellington te Waterloo en in den daaropvolgenden nacht naar Brussel werd vervoerd. Vier dagen later werd de toenmalige majoor van Hooff door den prins belast met het overbrengen van het legerbericht aan den koning, en aan het slot van dat rapport werd de overbrenger bijzonderlijk in de gunst des konings aanbevolen.
(*Kamper Gt.*)

Bericht in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 10 maart 1868 naar aanleiding van het overlijden van Paulus Statius Reinier van Hooff.

Hoofdstuk 6

Vijf eigenaren in 40 jaar

Tussen 1865 en 1906 is het huis 'de Bockhorst' vijf keer van eigenaar gewisseld. De eerste van de vijf eigenaren, E.J.L. Koch, heeft in 1865 het huis waarschijnlijk als beleggingsobject gekocht. 'De Bockhorst' was kort na 1624 gebouwd en in 1865 ongeveer 240 jaar oud.

Mogelijk was het gebouw in slechte staat, want meteen na aankoop is het (grotendeels) gesloopt en daarna opnieuw gebouwd. Waarschijnlijk zijn de oude fundering en kelder hergebruikt, want vergeleken met de kadastrakaart van 1832 stond de nieuwbouw van 'de Bockhorst' precies op de oude plek, alleen de achtergevel is veranderd.

De nieuwbouw heeft waarschijnlijk gelijkenis vertoond met de voorganger. Hier wordt later op teruggekomen. E.J.L. Koch heeft zeker niet permanent, mogelijk helemaal niet op 'de Bockhorst' gewoond, want in 1868 verbleef daar baron van Rhemen van 'de Gelderse Toren' met zijn gezin.

De baron had vervangende woonruimte nodig omdat toen zijn eigen kasteel gedeeltelijk was gesloopt en daarna opnieuw werd opgetrokken. De heer Koch heeft het huis 'de Bockhorst' in 1876 alweer doorverkocht aan E.D.M. van Herwerden, een dame die pensioen hield. Zij overleed in 1884, waarna de erfgenamen het huis verkochten aan P.H.H. Tholen uit Kampen, die om gezondheidsredenen naar Spankeren was gekomen. De Veluwezoom werd geacht gezonde lucht te hebben. Het echtpaar Tholen had vijf kinderen, waaronder Willem Bastiaan (1860-1931), een bekend schilder van de Haagse School. Hij was al uit huis toen de familie Tholen zich in 1884 in Spankeren vestigde, maar hij logeerde regelmatig bij zijn ouders. Dat is bekend door een uitgebreide briefwisseling van Willem Bastiaan met zijn vakbroeders Jan Voerman sr. en Willem Witsen. Hij schreef in april en mei van 1885 verschillende brieven

De schilder Willem Bastiaan Tholen (1860-1931).

vanuit Spankeren. Hij nodigde Jan Voerman uit op 'de Bockhorst', om samen in Spankeren een schilderij te maken. Dat is ook gebeurd in 1885, het gezamenlijk geproduceerde schilderij kreeg als titel: *'Landschap met koeien'*. Afgebeeld is een boer met een kind en twee koeien, die op de Broekdijk in het Soerense broek lopen.

Rechts van de Broekdijk ligt de Assenbeek met de boerderij 'de Kievit' op de achtergrond. W.B. Tholen heeft ook de kerk in Spankeren geschilderd, een brug over het Apeldoorn-Dierens kanaal en een sluisje in de beek bij de hof te Dieren.

Als schilder van landschappen en gebouwen moet hij toch ook het huis van zijn ouders hebben geschilderd of getekend.

Echter, naspeuringen in catalogi, monografie, musea, tentoonstellingen en dergelijke hebben tot nu toe niets opgeleverd.

De oudste afbeelding van 'de Bockhorst' is een prentbriefkaart uit ongeveer 1898. Naar de verschijningsvorm van de huizen vóór 1898 kan alleen worden gegist.

Het schilderij dat door Willem Bastiaan Tholen en Jan Voerman in 1885 in het Soerense broek is gemaakt. De boer met de jongen en de twee koeien lopen op de onverharde Broekdijk. Rechts is de Assenbeek te zien met de boerderij 'de Kievit' op de achtergrond.

De oudste kaart (ca.1720) waarop 'de Bockhorst' staat afgebeeld is van de provinciale landmeter Isaack van den Heuvel. Hoewel hij 'de Gelderse Toren' ook als toren tekent, lijkt hij voor een aantal andere buitenplaatsen vaste symbolen te gebruiken. De kaart levert voor de verschijningsvorm dan ook weinig informatie op. Er zijn echter wel enkele aanwijzingen die kunnen helpen enigszins een beeld te vormen. Die zitten in een verbouwingsplan van Coenraad Willem van Dedem (1765).

De verbouwing is niet doorgegaan, maar er is wel een bestek bewaard gebleven. Helaas ontbreken tekeningen. Daarnaast bestaan er nog advertenties uit 1832 en 1836, waarin de weduwe Elsabé Tilanus – Feriet het huis 'de Bockhorst' te huur aanbood. Tenslotte geeft ook de kadastertekening uit 1832 nog enige informatie. Het is reeds vermeld dat het huis 'de Bockhorst' dat in 1865 werd gesloopt waarschijnlijk in 240 jaar geen grote veranderingen heeft ondergaan. Op basis van nauwkeurige metingen voor de kadasterkaart van 1832 kan wat gezegd worden over de omtrek van het huis.

De lengte van de voorgevel was ongeveer 23 m, de zijgevel ten westen had een lengte van ongeveer 6 m, de zijgevel ten oosten had een lengte van ongeveer 5 m. De achtergevel was onregelmatig door enkele uitbouwen. Het huis lag samen met het koetshuis in een rechthoekige, aaneengesloten, omgrachting. Om de gebouwen te kunnen bereiken moet er dus een brug over de gracht hebben gelegen. Uit het bestek van Van Dedem valt af te leiden dat het huis gebouwd was met stenen van groot formaat (kloostermoppen), dat wijst op bouw uit de 17e eeuw. Het huis was met pannen gedekt. De vloer van de begane grond lag 60 cm boven het maaiveld. Vóór de voordeur van het huis zal een drietredige trap hebben gelegen. In de eerdergenoemde advertenties werd te huur aangeboden: 'Landhuis de Bokhorst, bestaande uit zes groote en kleine vertrekken, keuken, kelder en stalling' (koetshuis). Bij het koetshuis was geen woning, anders was dat zeker vermeld. Dat het huis zes grote en kleine kamers bevatte toont wel aan dat het huis slechts één woonlaag bevatte, alleen de begane grond. Daarboven zeer waarschijnlijk een grote zolder met enkele dakramen. Dit alles samen geeft toch wel een beetje een beeld van de oude 'Bockhorst'.

P.H.H. Tholen heeft in 1889 het huis weer verkocht voor fl. 7000,- aan Auguste Jan Emile Diemont. Hij heeft in 1898 een verdieping op het huis gebouwd. In hetzelfde jaar verkocht hij 'de Bockhorst' voor fl. 13.000,- aan J.R.C. Reesink uit Geertruidenberg. De verdieping zorgde dus voor een behoorlijke waardevermeerdering.

J.R.C. Reesink was een zogenaamde 'instituteur' of anders gezegd 'kostschoolhouder'. Hij kwam in 1899 met zijn vrouw en twee dochters op 'de Bockhorst' wonen. Via verschillende kranten maakte hij bekend dat hij in het huis een particuliere kostschool wilde vestigen. Hij had al op 18 september 1898 vanuit Geertruidenberg een verzoek ingediend bij de gemeente Rheden om een school- en een gymnastieklokaal op 'de Bockhorst' te

mogen bouwen. Dit werd toegestaan onder voorwaarde dat de vloeren van de lokalen 25 cm boven het maaiveld kwamen te liggen. De lokalen werden gebouwd tegen het koetshuis aan, later, bij de volgende eigenaar, zouden de lokalen worden verbouwd tot een woning.

Wegens het slagen van zijn Zoon HERMAN, bij het jongste Examen voor Cadet, gevoelt de ondergeteekende zich gedrongen, hierbij openlijk zijn hartelijken dank te betuigen aan den Heer en Mevrouw REESINK, Instituut «de Boekhorst», te Spankeren bij Dieren, voor de goede leiding, de beste verzorging en het uitstekend onderwijs, welke genoemde Zoon gedurende een viertal jaren in ruime mate te hunnen huize heeft genoten.

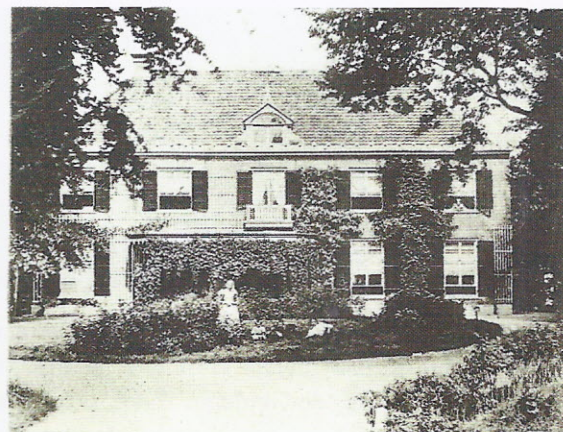
A. LUTEIJN,
Directeur v/h Post- en Telegraafkant.
te Veenendaal.
Veenendaal, 9 Aug. 1902.

Advertentie in 'Het nieuws van den dag' van 11 augustus 1902, waarin A. Luteijn de heer en mevrouw Reesink bedankt voor de succesvolle opleiding van zijn zoon.

De kostschool leidde op tot cadet en was vooral bedoeld voor jongens uit welgestelde families. Reesink nam jaarlijks 8 tot 14 leerlingen aan in de leeftijd van 14 tot 20 jaar. De periode dat de leerlingen intern op de kostschool verbleven varieerde van enkele maanden tot wel vijf jaar. Reesink verzorgde het onderwijs samen met een inwonende onderwijzer. Dat de leerlingen naar volle tevredenheid werden onderwezen blijkt uit ver-

schillende bedankberichtjes in kranten, geplaatst door tevreden ouders.

Om onbekende reden stopte Reesink met de kostschool in Spankeren en verkocht in 1906 het huis aan ir. Pieter Johannes van Voorst Vader.

*Ik heb. Soch.
woord gehouden.*

Jan.

Prentbriefkaart uitgegeven door het instituut Reesink. De kaart werd vaak verstuurd door leerlingen van het instituut.

Hoofdstuk 5

N.V. Land Exploitatie Maatschappij de Bockhorst (auteur: W.L. van Voorst Vader)

Op 2 november 1856 werd te Goes geboren als tweede kind uit het tweede huwelijk van mr. Pieter Johannes van Voorst Vader, rechter aldaar, een zoon die de voornamen van zijn vader kreeg. De rechter stierf in 1869 en liet een weduwe en zes kinderen na. De familie bezat landerijen op Noord- en Zuidbeveland en zoon Jan zal wel eens met zijn papa per tilbury over de smalle kronkelende wegen gereden zijn om hofsteden en boomgaarden in ogenschouw te nemen. De jongen moet ervan genoten hebben. Hij heeft zijn hele leven belangstelling gehad voor landbouw en veeteelt, voor boerderijen, akkers en weiden, voor boeren en tuinders. Ploegen, zaaïen en oogsten sprak hem aan, de heer en zijn pachters, de velden die wit zijn om te oogsten kende hij uit de bijbel. Hij zag verband tussen Gods zegen en materiële voorspoed, die overigens ook verplichtte tot het meedelen aan anderen, liefst zonder dat de linker hand wist wat de rechter deed. Hij werd orthodox in het geloof, conservatief in de politiek en uitgesproken liberaal in zakelijk opzicht.

Hij gaf gaarne Gode wat Gods is, maar den Keizer niet steeds wat des keizers is. Zijn oudere halfbroers hadden rechten gestudeerd in Utrecht, hij ging als eerste van de familie naar de Polytechnische school te Delft en werd civiel ingenieur. Hij trouwde met een Delfts meisje, dochter van een kaashan-

delaar. Het jonge paar vertrok naar Geertruidenberg, van waaruit hij werkzaam was bij de aanleg van een nieuwe spoorweg door de Langstraat naar Den Bosch. Voor dit traject moesten tientallen dammen en bruggen gebouwd worden in het grillige stroomgebied van de Maas. Hierna werd hij ingenieur bij de Ooster Tramweg Maatschappij, die Utrecht met Arnhem verbond. In 1893 verhuisde het gezin naar Den Haag van waaruit hij enkele jaren de Gooische Tramweg Mij. bestuurde, om vervolgens als ingenieur van Gemeentewerken leiding te geven bij de aanleg van de Vissers(binnen)haven te Scheveningen.

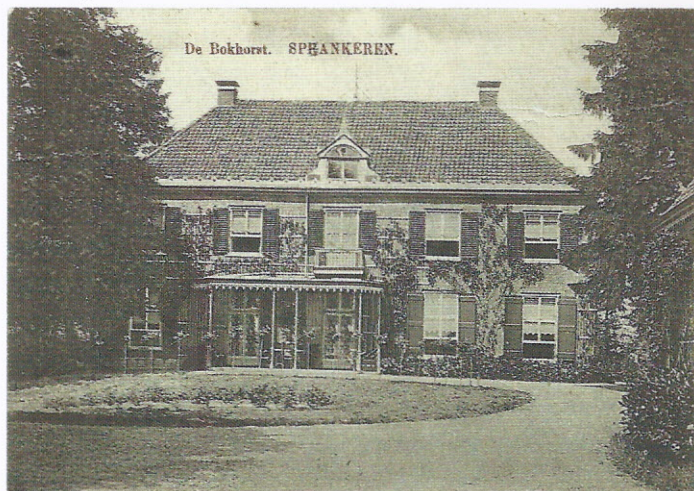
In Den Haag vond hij een uitgebreid werkterrein in besturen van allerlei organisaties. Hij werd al gauw voorzitter van het Departement 's-Gravenhage van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, hij was vele jaren secretaris van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, hij was actief in de Nederlands hervormde kerk, als lid van de Christelijk Historische Unie had hij zitting in Provinciale Staten. Dat hij het vier jaar volhield beschouwde hij als een triomf, want hij had weinig geduld voor politieke praktijken.

Hij was energiek en actief, overal waar hij belangen zag die verdedigd dienden te worden – zijn eigen belangen niet uitgezonderd – wierp hij zich in de strijd. Een aardige lofprijzing bij zijn afscheid in 1928 van de Mij. voor Nijverheid en Handel was dat het niet aan hem gelegen had dat er bij Den Haag nog geen luchthaven was. Hij had belangstelling voor de kleine zelfstandige; hij sloofde zich uit om van een nationa-

Ir. Pieter Johannes van Voorst Vader, hij kocht in 1906 'de Bockhorst'.

le manifestatie voor het Midden- en Kleinbedrijf in 1926 een succes te maken. Als hij bij boeren op bezoek kwam schoof hij aan in de keuken om over de zaken te praten en praktische adviezen te geven voor de rentabiliteit van het bedrijf. En hij wist waar hij het over had! Bij de verdeling van de Zeeuwse onroerende goederen uit de nalatenschappen van zijn familie was hij er tot zijn spijt niet in geslaagd één van de buitenplaatsen daar te verwerven. Dat kan mede een oorzaak zijn geweest dat hij omstreeks 1905 ging uitkijken naar een landgoed elders. Hij zal stellig in die jaren de affiches (in de Haagse tram!) gezien hebben voor bouwgrond in het verkavelde park Overbeek te Velp: een projectontwikkelaar had het park van 11 ha voor fl. 150.000,- gekocht en verkocht nu bouwkvavels voor gemiddeld fl. 3,50 per m2. Dat moet hem aangesproken hebben met het oog op later.

Prentbriefkaart van 'de Bokhorst' uit omstreeks 1900 (lichtdr. J.M. Schalekamp, Buiksloot).

Misschien kende hij de instituteur Reesink nog uit Geertuidenberg en hoorde hij van diens vertrek uit Spankeren; hoe het ook zij, hij nam de sneltrein naar Arnhem, de stoptrein naar Spankeren (halte op verzoek) en ging kijken. De koop werd op 10 juli 1906 gesloten: voor

fl. 15.000,- verwierf ir. P.J. van Voorst Vader het huis, koetshuis, tuin, moestuin, weiland en boomgaard als ook de 800 m lange laan en zette het onroerend goed meteen op naam van zijn vier kinderen. Voortvarend als steeds ging de koper ook praten met de erven W. Klaassen, de eigenaren van het bos achter de Bokhorst. Dit resulteerde in de aankoop op 1 november van hetzelfde jaar van ruim 9 ha bos, de laanwei en de beekwei voor f. 8000,-. Daarmee was ten noorden van het huis de eigendomssituatie van vóór 1865 weer hersteld. Het is overigens zeer de vraag of de nieuwe eigenaar toen al wist wat de omvang van het landgoed tevoren geweest was.

Op 14 oktober 1910 richtte hij de N.V. Land Exploitatie Maatschappij de Bokhorst op. De eerder aangekochte goederen en wat er nog volgen zou, werden daarin ondergebracht. Het is niet verbazingwekkend dat hijzelf als directeur optrad, dat kon er nog wel bij (volgens de legende had hij 70 functies in Den Haag), maar wel opmerkelijk is dat hij een boerenbedrijfje, ondergebracht in het koetshuis, zelf ging beheren met een zetboer ter plaatse. Tot 1933 heeft hij in altijd duidelijk handschrift het kasboek van zijn boerderij bijgehouden. De opbrengsten van de melk en de eieren, de uitgaven voor een koetouw en het dekgeld voor zijn koeien (waarvan er altijd wel één naar een schoondochter genoemd was) werden nauwgezet genoteerd. Dat zijn bedrijf met twee man personeel niet kostendekkend was, deerde hem niet. De N.V. kon wel tegen een stootje en er was in ieder geval iemand bij de hand voor toezicht en onderhoud. Bovendien bleef hij op de hoogte van de prijzen van veevoer en kunstmest. In het goede seizoen werd wekelijks een mand met groenten en fruit per trein naar Den Haag gestuurd, de mand kwam leeg weerom. De vrachtkosten waren niet hoog.

Ir. P.J. van Voorst Vader heeft ruim vijftig jaar van het aangroeiend bezit kunnen genieten. Hij verbleef er nooit lang achtereen, daarvoor had hij teveel besognes elders, maar als hij kwam, trof hij óf zijn vrouw

óf zijn kinderen en later zijn kleinkinderen aan terwijl er ook vaak gasten waren. Toen de halte van de trein bij Spankeren opgeheven werd kwam hij per automobiel, bestuurd door een chauffeur die geleidelijk aan de vervaarlijke machine onder controle kreeg. Zijn relatie met de Spankerense dominee was goed en De Bockhorst had van overoude tijden twee eigen banken in de kerk, maar met het klimmen der jaren werd de dominee wat vrijzinnig, of de heer van Voorst Vader wat rechtzinniger en liet hij zich 's zondags naar de kerk te Hall rijden.

Prentbriefkaart van 'de Bockhorst uit omstreeks 1955.

Het einde kwam voor deze ondernemende heer op karakteristieke wijze. In de koude maand februari van 1933 had hij wat te bespreken met een pachter te Leiden. Hij reed er vanuit Den Haag op de schaats heen. Bij thuiskomst was hij wat rillerig. Er waren veel zieken in Den Haag, de huisarts kon niet komen, een vervanger was niet te vinden en enkele dagen later overleed hij aan een longontsteking op 76-jarige leeftijd. Vanaf 1906 werd steeds grond in Spankeren bijgekocht, zonder dat een aaneengesloten geheel ontstond. Met veertien transacties tussen 1906 en 1930 kwam het totale oppervlak op ruim 90 ha. De grote Laar tegenover de Luchte werd in 1910 verkregen uit de boedel van de erven Stapelbroek. Weilanden ter weerszijden van de

Broekdijk in het Soerense broek volgden. Van de vroeger bij het landgoed behorende erven zijn in 1912 de Aschberg (Kappersweg) en in 1917 de Peppel (Kerkweg) verkregen. De Kerkhoeve (Dorpsweg) is gekocht maar in 1965 weer verkocht en vervolgens verbouwd tot woonhuis. In de jaren '60 moest ook landbouwgrond langs het kanaal afgestaan worden voor industrieterrein. Een bijzondere aankoop vond eveneens plaats in 1917, toen de Leuvenheimse marke werd opgeheven. Tien ha, met heide, weiland en een vennetje (Nardus-plas), reeds enkele jaren door de N.V. gepacht, konden toegevoegd worden aan het bezit (aan beide zijden van de Spankerenseweg). De Heide Mij. kreeg opdracht een wandelbos aan te leggen op een driehoekig terrein ingesloten door wegen (Spankerense weg, Bockhorstweg en Evickhorstweg). Er werd met ossen diepgeploegd, in een poging de leemlagen te doorbreken; waarschijnlijk is dat slechts ten dele gelukt. Dit nieuwe, zogenoemde 'Overbos' kreeg een gevarieerde beplanting, de tijd heeft uitgemaakt wat blijvers en wat wijkers zijn. Plundering in de Tweede Wereldoorlog vanwege de bezetter, en daarna gebrek aan arbeidskrachten, hebben de oorspronkelijke opzet vrijwel onherkenbaar gemaakt. Sinds 1990 wordt met zorg en overleg gestreefd naar een natuurlijke relatie tussen vegetatie en ondergrond.

Voorgevel en westelijke zijgevel van 'de Bockhorst' (foto: Han Uenk).

Na het overlijden op 25 februari 1937 van mevrouw S.C.H. van Voorst Vader – Klein van Willigen, de weduwe van P.J. van Voorst Vader, moesten de erfgenamen een beslissing nemen over de toekomst van het huis. De economische malaise van de jaren '30 was daarop van invloed. Het huis als landhuis aanhouden was niet aantrekkelijk, verhuur aan derden nauwelijks mogelijk en indien al, niet rendabel. Voor een pachter op de Bockhorst zou betere accommodatie wenselijk zijn. Bouwkosten waren lager dan ze in jaren waren geweest. Men besloot het landhuis te verbouwen tot boerderij, met uitzondering van de voorkamer met eigen entree, die ter beschikking van de eigenaren bleef. Stallen kwamen aan de achterzijde, een groot deel van de bovenverdieping werd afgesloten door een brandmuur en kon gebruikt worden als hooizolder. Door de sloop van de veranda verloor de voorgevel zijn vriendelijk uiterlijk. Hoewel de indeling grondig werd gewijzigd, bleef de oude structuur gehandhaafd. Er werden veel ramen dichtgezet maar de buitenmuren bleven op hun plaats en aan het dak werd bijna niets veranderd. Op de verdieping waren nog vijf slaapkamers, voorzien van stromend water, en op de zolder twee, zonder. De pachter kreeg toestemming logies te verlenen aan zomergasten in de kamers die hij niet voor eigen gebruik nodig had. Het waren vooral familieleden van de aandeelhouders die hier kwamen logeren, bij voorkeur in de zomer.

Westelijke zijgevel van 'de Bockhorst' (foto: Han Uenk).

Van landhuis tot boerderij

De verbouwing werd vlot uitgevoerd in de winter van 1937/38. De rentmeester, de heer H.C. Westerveld, hield de bouwkosten scherp in de gaten. De ca 80-jarige beuken langs de oprijlaan werden geveld, de opbrengst ervan droeg bij aan de dekking van de kosten; zeer jonge beukjes werden ingeplant, een schokkende aanblik voor wie in de zomer van 1938 weer naar De Bockhorst ging.

De Tweede Wereldoorlog luidde een tijdperk in dat funest was voor particulier bewoonde grote landhuizen. Militairen vorderden grote huizen voor legering; burgers wier woningen door oorlogsgeweld verloren gegaan of onbereikbaar geworden waren, moesten gehuisvest worden. Van nieuwbouw was jarenlang geen sprake en van de bestaande woningvoorraad ging nogal wat door de oorlog verloren. Onderhoud werd bij gebrek aan materialen uitgesteld, na de oorlog waren het de bouwkosten die het snelst stegen. Voorheen vermogende landhuseigenaren werden fors aangepakt door verhoogde en nieuwe belastingen. Huishoudelijk personeel in vaste dienst werd onbetaalbaar. De luxe van een vakantie ten plattelande van een of twee maanden op enkele uren per trein van de grote stad, werd meer en meer vervangen door vakantieën van kortere duur per auto of vliegtuig naar verder weg gelegen bestemmingen.

De oostelijke zijgevel en de achtergevel van 'de Bockhorst' (foto: Han Uenk).

De transformatie tot boerderij is voor De Bockhorst op het juiste moment gekomen om deze periode te overleven. Bedrijfsgebouwen voor de landbouw werden in tijden van schaarste aan levensmiddelen ontzien. Pas in het laatste oorlogsjaar kreeg De Bockhorst te maken met geëvacueerde burgers en paters en broeders van het klooster De Rees in Leuvenheim. Het klooster was door de Duitsers gevorderd.

Na 1950 zijn er in Spankeren grote veranderingen gekomen. Dat betrof veranderingen in de landbouw, in bevolking en in welvaart. In 1950 werden de rogge en het hooi met paard en wagen van het land gehaald en met mankracht opgestoken op de schoof en naar de hooizolder. In een open tweewielige kar reed de boer naar het Broek om te gaan melken, met de hand. Het aantal koeien dat op de boerderij gehouden kon worden hield gelijke tred met het aantal hectaren grasland. Tien jaar later verdween de roggebouw. De akkers werden omgezet in weilanden en maïsvelden. Het boerenbedrijf werd in een hoog tempo gemechaniseerd en gemotoriseerd, melkmachines deden hun intree en overal klonk het geluid van tractoren. Omstreeks 1980 verzezen de loopstallen voor het melkvee. Voor de gestaag doorwerkende, rekenende en zuinige boer bleek een welvaartspeil te bereiken waarvan een vorige generatie niet had kunnen dromen.

De oostelijke zijgevel en de voorgevel van 'de Bockhorst' (foto: Han Uenk).

Positie van de pachter

Voor de landeigenaren die zelf geen agrariër waren, lagen de zaken anders. De pachtwet van 1937, het pachtbesluit van 1941 en de pachtwet van 1958 hadden de juridische positie van de pachter versterkt; de pachten bleven tot in de jaren '60 bevroren op het crisispeil van de jaren '30, onderhoudskosten van boerderijen stegen jaar in, jaar uit. Financieel beschouwd was belegging in verpachte grond volstrekt onaantrekkelijk geworden. Bij verkoop gold een voorkeursrecht voor de pachter, tegen een streng gereguleerde prijs gebaseerd op de kunstmatig laaggehouden pacht. Verkoop van de N.V. stuitte ook op talloze bezwaren, voornamelijk van fiscale aard. Daarnaast bestonden bij De Bockhorst nog andere persoonlijke motieven om de bestaande situatie te handhaven. P.J. van Voorst Vader had het buiten stellig bedoeld als vakantiehuis voor al zijn nakomelingen; ook al zouden die niet allemaal zo betrokken zijn bij de landbouw als hijzelf, de confrontatie met een andere wereld dan van de stedeling was zeker waardevol. Intussen breidde de familie zich uit (inmiddels ongeveer 90 personen) en de vraag naar vakantieaccommodatie nam toe.

Het koetshuis van 'de Bockhorst' (foto: Han Uenk).

Tegelijkertijd gingen veranderingen in de exploitatie van de boerderij om aandacht vragen. De stallen in het huis waren niet meer geschikt voor moderne bedrijfsvoering en te klein voor het steeds toenemende aantal koeien. Er werd een loopstal gebouwd elders op het erf, de enorme hooizolder raakte daardoor ook buiten gebruik. Er kwam dus ruimte vrij en zowel de pachter als de familie hadden daar belangstelling voor. Wijs beleid en de stijgende welvaart van de jaren '80 maakten een grote verbouwing mogelijk die in 1988/1989 uitgevoerd werd. De agrarische bedrijfsvoering werd geheel buiten het huis voortgezet. De pachter verkreeg een ruime en comfortabele woning. De dichtgezette ramen in de achtergevel werden weer opengemaakt en herkregen hun oorspronkelijke functie, op de hooizolder werden weer slaapkamers gemaakt, de grote eetkamer werd hersteld en er werd een ruime keuken gebouwd. In de jaren sedert deze verbouwing is het succes ervan overtuigend aangetoond door de toestroom van familieleden, vergezeld van vrienden en kennissen, die er vakanties doorbrachten, verjaardagen en bruiloften vierden of gedenkdagen hielden.

Woning in het koetshuis (foto: Han Uenk).

De Bockhorst is in al die eeuwen zichzelf gebleven. De relatie met de grond en het boerenbedrijf bestaat nog steeds. Bij herhaling is er een duurzame band geweest tussen het goed en een familie.

Detail van het koetshuis (foto: Han Uenk).

Gietijzeren raam in het koetshuis (foto: Han Uenk).

Evenals in het begin van de 18e eeuw wordt het goed ook thans 'in het gemeen' gehouden, in de moderne versie van een vennootschap blijkt dat een doelmatige constructie. Het Huis, tenslotte, is zichzelf gebleven. Niet uitgegroeid tot een deftig 18e eeuws landhuis, niet vervangen door een boerderij in de stijl van de jaren '30, is het in traditionele eenvoud een huis voor familie en vrienden.

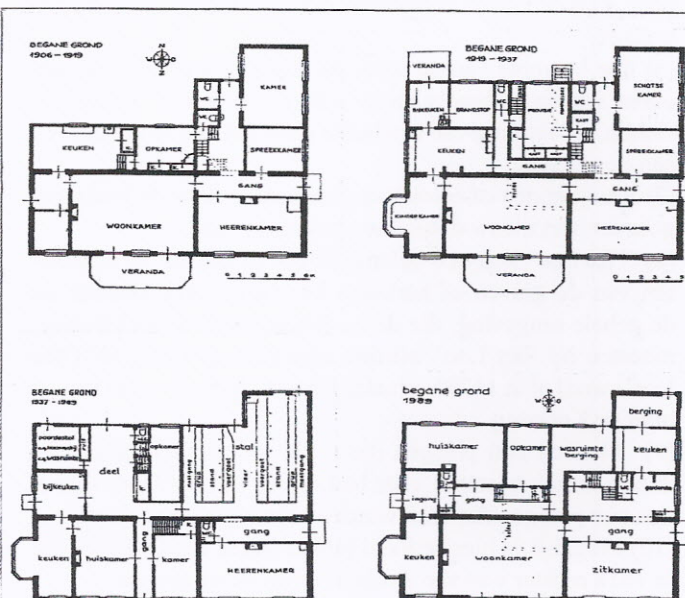
Overzicht van de bekende eigenaren van landgoed en/of huis 'de Bockhorst'.

... -1456	Gerrit en Derck thoe Goer
1456- ...	Derck thoe Goemsener
... -1535	Karel van Egmond, hertog van Gelre en voorzaten
1535- ...	Theunis ten Paesse
1561- ...	Thoenis de Goemster
...-...	Wessel Lensinck (ook eigenaar van 'de Gumster')
... -1612	Geertgen Dercks, (of Geertgen Wessels), (zuster van Thoenis de Goemster)
1612-1670	Daniël van Theuven (of Thoven, Thoeven) Richart van Theuven, Henrick van Theuven erven Van Theuven
1670-1714	jonker Herman van Delen (ontvanger-generaal van de Veluwe) jonker Albert van Delen (ontvanger-generaal van de Veluwe) jonker Evert van Delen (brigadier)
1714-1769	Willem Jan baron van Dedem (kolonel) Gijsbert Willem baron van Dedem Coenraad Willem baron van Dedem

Voormalige dienstwoningen van de tuinlieden van 'de Bockhorst' op de hoek van de Bockhorstweg en de Beukenlaan (foto: Han Uenk).

1769-1840	Walrandus Feriet (luitenant-kolonel bij de Hollandse garde) Paulus Feriet (doctor medicinae) Elsabé Tilanus-Feriet (vruchtgebruik van 'de Bockhorst' van 1821 tot 1840)
1840-1865	Paulus Statius R. van Hooff (luitenant-generaal, adjudant koning Willem II)
1865-1876	E.J.L. Koch (koopman, belegger)
1876-1884	E.D.M. van Herwerden (pensionhoudster)
1884-1889	P.H.H. Tholen
1889-1898	Auguste Jan Emile Diemont
1898-1906	J.R.C. Reesink (instituteur)
1906-1910	ir. Pieter Johannes van Voorst Vader (civiel ingenieur)
1910-nu	N.V. Land Exploitatie Maatschappij De Bockhorst

Vier verschillende plattegronden van de begane grond van het huis 'de Bockhorst' in de periode vanaf 1906 tot nu.

Uitvergroting van deze afbeelding staat op pagina 44.

Noten

(1) 'De Gumster' is nu een boerderij die aan de Zutphensestraatweg in Spankeren ligt. Volgens Martijn Andela is de naam 'de Gumster' waarschijnlijk ontstaan uit 'Gomencenorde', dit laatste zou kunnen betekenen 'driehoekig stuk land van de graaf'. De naam 'Gomencenorde' verbasterde onder andere tot 'Gumsenoerde', 'Gomsenoirt', 'Goemselser', 'Goemster', 'Gumselser', 'Guemster' en 'Gumster'. 'Gomencenorde' werd voor het eerst vermeld in een schenkingsbrief van graaf Hendrik van Gelre uit 1179. Het erf en goed dat later 'de Gumster' zou heten was leenroerig aan het stift van Elten.

(2) Schutten van vee is het opsluiten van vee dat schade had toegebracht aan eigendom van anderen. Na betaling van een boete werd het vee teruggegeven aan de eigenaar.

(3) Een molder is 125 of 136,5 liter.

(4) Een schepel is 29 – 34 liter.

(5) Dat moet in 1583 zijn gebeurd toen de Spaanse troepen onder aanvoering van de bevelhebber Taxis op weg naar Zutphen, plunderend en vernielend, door het schoutambt Rheden trokken.

(6) Een beambte van de mark die loslopend vee dat aan anderen schade toebracht moest vangen en in een schuur opsluiten, na betaling van een boete werd het vee teruggegeven aan de eigenaar.

(7) Rhajtienden of novaaltienden werden door de landsheer geheven van nieuw ontgonnen woeste grond.

(8) 'Het Loo' was een belangrijk hof of 'curtis' in Spankeren van de graven of hertogen van Gelre. Alle tienden uit de gehele omgeving, die de landsheer rechtens toekwamen, moesten op 'het Loo' worden afgedragen. 'Het Loo' ('toe Loe') werd al in 1179 vermeld. De hof lag in de buurt van de huidige Kerkweg.

(9) Placken zijn plaggen die in de stal werden gelegd en daarna waren bestemd voor bemesting van het land; schadden zijn plaggen die vaak werden gebruikt als brandstof.

(10) Mogelijk is hier bedoeld jonker Johan van Golstein, die in 1618 rechter was van Arnhem en de Veluwezoom.

(11) Arentien Veeren lijkt dezelfde persoon te zijn, of minstens familie van Aertgen Veeren die in 1613 mede-eigenaresse was van 'de kleine Bockhorst' toen dat goed verkocht werd aan Daniël van Theuven.

Bruggetje over de gracht bij 'de Bockhorst'
(foto: Han Uenk).

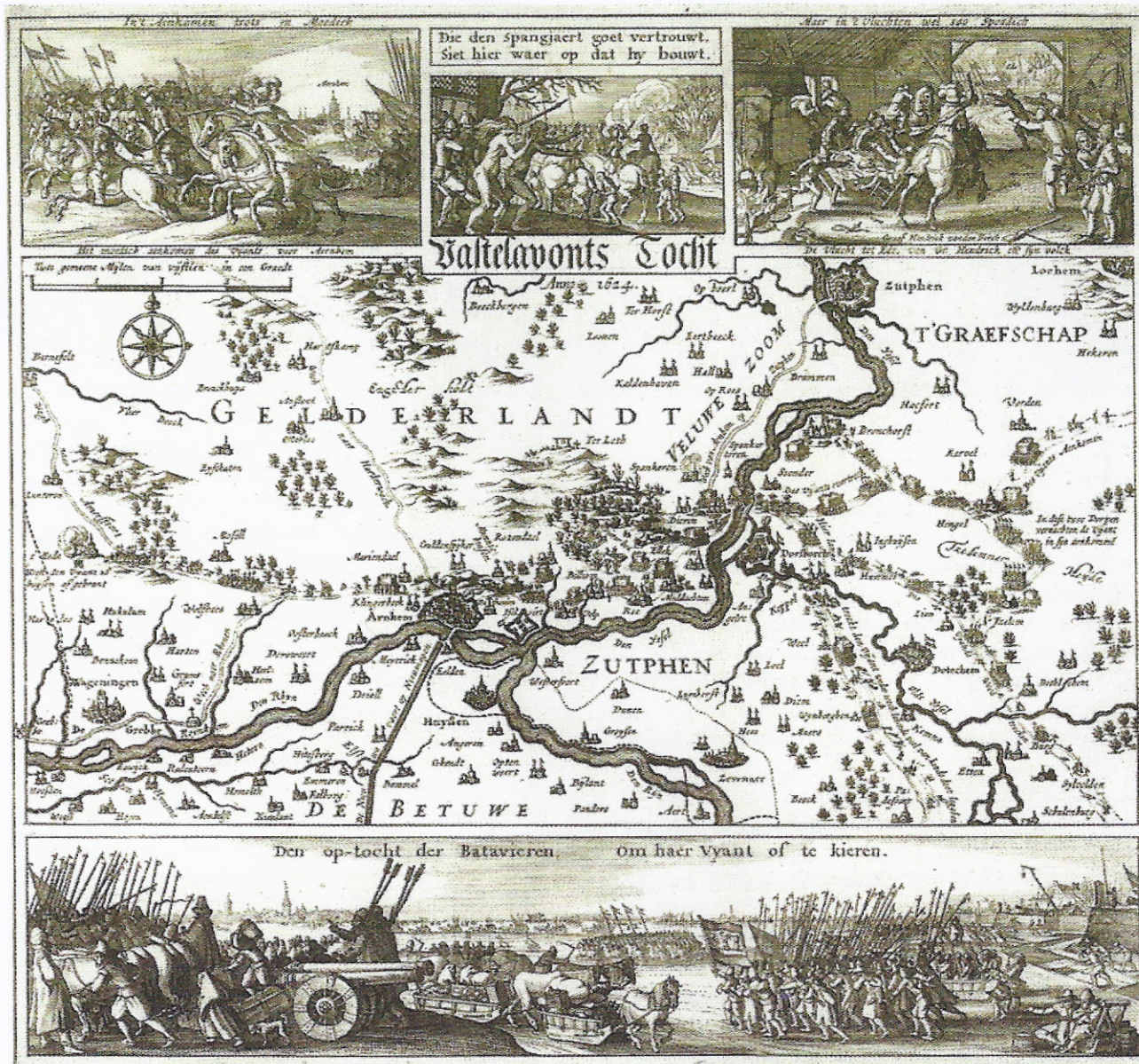
Geraadpleegde bronnen

1. Gelders Archief Arnhem (GA) Archiefblok 0124, Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 5116
2. Nijhoff 1, verzameling van oorkonden, blz 521. Naar het gewaarmerkt afschrift in het pakket Brummen no.3.
3. Nijhoff, verzameling van oorkonden nr. 129. Afschrift in het boek, voorkomende onder Pand- en Renteverplichtingen No.3 La. D., fol.59.
4. Baudartio, G. (Predikant binnen Zutphen), 1624. Veelavs Vastei – Avond – Spel. Andries Jansz. van Aelst – Boeckverkoper, Zutphen.
5. Andela, Martijn, 2008. De Gelderse Toren – Landgoed aan de IJssel. Microgeschiedenis van de eigenaren, hun huis en de tuin. Walburg Pers, Zutphen. ISBN 978.90.5730.275.6.
6. GA, charter 446, Archief Gemeente Rheden, Archiefbloknummer 2500/2539 en 2540/2688.
7. GA, charter 456, Archief Gemeente Rheden, Archiefbloknummer 2500/2539 en 2540/2688.
8. Van Voorst Vader, W.L., 2000. HET HUIS GENAAMD DE BOCKHORST, VANOUDES GELEGEN IN VELUWE-ZOOM, AMBT RHEDEN, KERSPEL SPANKEREN. Eigen uitgave, archief de Bockhorst.

9. Elzebroek, A.T.G., 2006. OP 't SCHAAR 1906 – 2006. eigen uitgave, archief Elzebroek.
10. GA, Rechterl. Arch. Veluwe, Protocolen van Bezwaar 1675-1732, no. 964 e.v.
11. GA, 1538. Archief Van Rhemen
12. GA, Hof van Gelre en Zutphen, civiele processen 1543-1644 archiefblok 0124-15, inv. nr. 5051.
13. GA, 0001 – 0147C, rood nummer 1446. Gepubliceerd in : Nijhoff 1875, pag. 1088-1089, oork.nr.1816.
14. Kerkkamp, H., Goeden nacht tot inder eeuwigheijt. In: Rheder Spreng, Januari 1996 / nr. 1.
15. GA , Toegangsnummer 0124 hof van Gelre en Zutphen invt. 826, invt. 827, invt. 656.
16. GA, Archieftoegang Huis Aerdt, toegang 0371 invt. 646.
17. GA, Ora 203, Veluwe inv.nr. 995 1761 – 1803.
18. Anspach, J. Het geslacht van Delen. Ned. Heraut 5 (1889) p. 120-270.
19. Geslacht van Delen , genealogie in archief Hoge Raad van Adel, Den Haag, coll. Snouckaert van Schauburg inv. nr. 1107.
20. Rijksarchief Overijssel, Zwolle, 215. 1. 3-652 (archief huis Den Berg).
21. Elzebroek, A.T.G., 1996. Spankeren....nooit van gehoord! Uitgave belangenvereniging Spankeren
22. GA, Gemeentearchief Arnhem, not. Arch. Taay, W.H., 1840 nrs 139 en 156.
23. Rijksarchief Overijssel, Zwolle, arch. De Berg III 215. 1. 3-655.
24. Ned. Leeuw 1962 kolom 167-175.
25. Wijnaendts van Resandt , mededelingen , archief 'de Bockhorst'.
26. GA, Memorie van Succ. Kantoor Arnhem (0021) inv.nr. 6 (film 841) folio 89.
27. GA, Gemeentearchief Rheden, kadastrale gemeente Dieren, perceelsgewijze legger , 'sloop en nieuwbouw' 1865.
28. De Jong, W.B. Tholen. Brieven p. 151. Reproductie nr. 27.
- 29 W.B. Tholen 150 reproducties naar werken van zijn hand met biografische inleiding door mr. Dr. R.S. Bakels, 1930.
30. Archief Bockhorst, transportaktes.
31. Kadastrale Atlas Gelderland 1832, Dieren. Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, Arnhem 2004.
32. De Nieuwe Courant (Den Haag) van 28 febr. 1928. Arti-

kel over de huldiging van P.J. van Voorst Vader en de schenking van een bronzen plaquette bij het aftreden als voorzitter van de Mij voor Nijverheid en Handel.

33. Cremers E., 1982. Het villapark Overbeek. In: Bijdragen en Mededelingen van de Vereniging Gelre 1982, p. 124-143.
34. Elzebroek, A.T.G. en G.A.F. Hummelman, 2008. Zou Petrus tevreden zijn? Kroniek van de dorpskerk in Spankeren. Stichting Historisch Onderzoek Zuid-Oost Veluwezoom, Dorpsweg 10, 6956 AP te Spankeren.
35. Heraldische wapens in de Nederlanden (Familiewapens in de Nederlanden).
36. Gelders Archief, Gelderse Rekenkamer, inv. nr. 2098 (23 juni 1444); inv. nr. 2138 (17 januari 1454); inv. nr. 2139 (11 mei

De veldtocht van graaf Hendrik van den Bergh in 1624 uitgebeeld op een nieuwkaart van C.J. Visscher. In Spankeren staat de spits van de kerktoeren in brand.

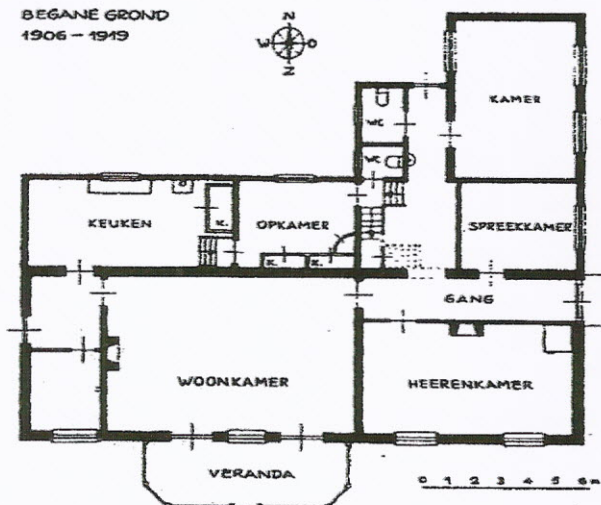
Uitvergroete kaart behorende bij tekst op pagina 7.

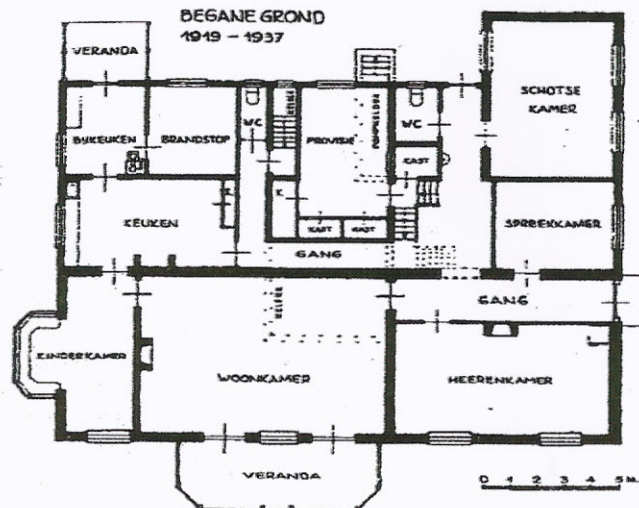
Kaart van Spankeren ontleend aan de Kadastrale Atlas Gelderland 1832, Dieren. Ingekleurd het landgoed 'de Bockhorst' ca. 1825, geel: bouwland, lichtgroen: weilanden, donkergroen (wel of niet gearceerd): bomen of akkermaalshout, lichtbruin: tuinen of boomgaarden, blauw: water, grijs: wegen of paden, paars; erven en rood: gebouwen. Tot het landgoed behoorden nog twee schaapskooien, die op de 'Dierense Hoogte' stonden en ongeveer 6 ha grond in Leuvenheim, ca. 5 ha bos en ruim 1 ha bouwland.

Uitvergrote kaart behorende bij tekst op pagina 28.

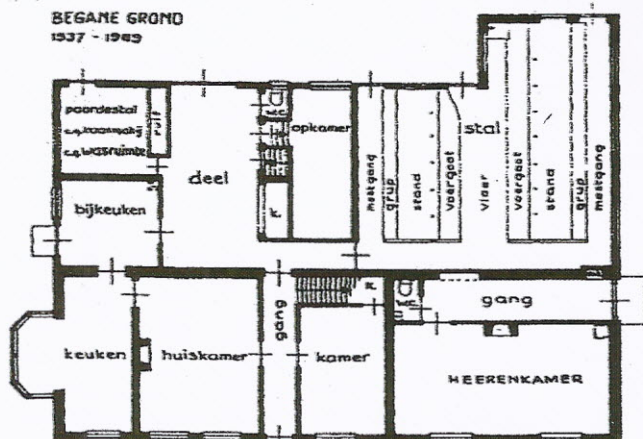
BEGANE GROND
1906 - 1919

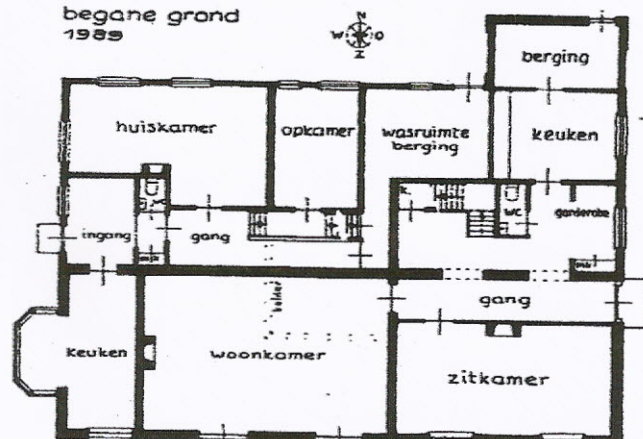
BEGANE GROND
1919 - 1937

BEGANE GROND
1937 - 1969

begane grond
1989

Vier verschillende plattegronden van de begane grond van het huis 'de Bockhorst' in de periode vanaf 1906 tot nu.

Uitvergroete afbeelding behorende bij tekst op pagina 39.

Van het bestuur

Het zomerseizoen is voor de Oudheidkundige Kring alweer volop aan de gang en de dorpen Dieren, Ellecom en Spankeren zijn bezocht met de eerste wandelingen. De agenda voor deze wandelingen kunt u vinden op de site van de Oudheidkundige Kring, te vinden onder het mooie webadres: www.oudheidkundigekring.nl. In principe worden de wandelingen altijd gehouden op de 1e zondag van de maand en beginnen ze om 13.00 uur. Op 3 juli wordt er gewandeld in Rozendaal, op 7 augustus in De Steeg, 4 september in Velp, 2 oktober in Rheden en tot slot op 6 november in Laag Soeren.

Op onze site treft u ook vragen aan van leden, waarop u wellicht een antwoord weet te geven, en informatie over uitgaven van de Kring en ontvangen archiefstukken.

Op 13 april werd de jaarlijkse ledenvergadering gehouden in de Oude Jan te Velp. Helaas hebben wij vernomen dat enkele leden, die wat verlaat waren, voor een dichte kerkdeur hebben gestaan. Onze excuses hiervoor, het is jammer dat u hierdoor de interessante lezing van De Vries en Visser over vondsten in het Rozendaalse Bos hebt moeten missen. De volgende keer zorgen wij zeker voor een open deur en zien wij u graag!

Tijdens die vergadering namen we ook afscheid van bestuurslid Dini Bruil en werd Elise Olde Rikert in haar plaats gekozen in het bestuur.

José Wunderink – van Dijk, voorzitter

Het Oude Postkantoor

Van Zeventer & Keenenburg
- traiteur -

Uw adres voor delicatessen, catering, lunch.

Hoofdstraat 21, De Steeg

vanzeventer@keenenburg

06-44292799/06-10130846

**Groot assortiment
boeken over
lokale en regionale
geschiedenis**

EEN PASSIE VOOR BOEKEN

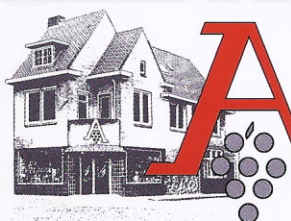
Jansen & de Feijter

Emmastraat 6, Velp • 026-3628959

eenpassievoorboeken.nl • studon.nl (e-books)

**Klassiek...
en bij de tijd**

Wijnhandel & klassieke slijterij
ppeldoorn

Sinds 1897 in Wijnen en Gedistilleerd

Nozili

bloemisten ★★★★★

voor alle bijzondere momenten

- nieuw abonnementen voor particulieren inclusief bezorging

www.nozili.nl